

OBSAH

<i>Jiří Svoboda</i> , K analýze velkých loveckých sídlišť: výzkum v Předmostí v roce 1992 — Analysis of the large hunter's settlements: excavation at Předmostí in 1992	431–443
<i>Miriam Nývltová-Fišáková</i> , Předmostí – vyhodnocení fauny z výzkumů v roce 1992 — Předmostí – Evaluation of fauna from research in 1992	444–451
<i>Eva Drozdová</i> , Zhodnocení znovuobjeveného fragmentu lidské dolní čelisti č. 21 z Předmostí u Přerova — The evaluation of a rediscovered fragment of human lower jaw, No. 21 from Předmostí u Přerova	452–460
<i>Vít Vokolek – Pavel Sankot</i> , Zwei Brandgräber der Stufe H D3 und LT A aus Lochenice, Kr. Hradec Králové — Dva žárové hroby stupně H D3 a LT A z Lochenic, okr. Hradec Králové	461–480
<i>Jaromír Beneš – Petr Pokorný</i> , Odlesňování východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové — Deforestation of East-Bohemian lowland during the last two millennia: Interpretation of pollen record from the site „Na bahně“, Hradec Králové district	481–498
<i>Ladislav Šmejda</i> , Kostel, nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů — Church or tumulus? A contribution to the study of burial areas	499–514
<i>Zuzana Vařilová</i> , Surovinové zdroje a provenience románských terakotových dlaždic — Material sources and provenance of Romanesque terra-cotta tiles	515–563
MATERIALIA	
<i>Willem J. H. Willems</i> , Současný vývoj archeologické památkové péče v Nizozemí a v Evropě	564–575
Současnost archeologické památkové péče v ČR	576–591
<i>Zdeněk Dragoun, Michal Ernée, Luboš Jiráň, Petr Sommer, Jiří Varhaník</i>	
DISKUSE	
<i>Slavomil Vencl</i> , Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii — The term „find complex“ in Czech archaeology: its use and misuse	592–614
<i>Tomáš Durdík</i> , K problematice hradu v Chrudimi — Zur Problematik der Burg in Chrudim	615–619
<i>Jan Frolík – Jiří Sigl</i> , K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamějším hradu — Zu Martin Ježeks Überlegungen zu den Anfängen der Stadt Chrudim und seiner Burg	620–629
COMITÉ POUR LA SIDÉURGIE ANCIENNE de l'Union Internationale des Science Préhistoriques et Protohistoriques (<i>R. Pleiner ed.</i>)	630–642

AKTUALITY

- Vratislav Janák – Bogusław Chorąży – Zuzana Břízová – Emanuel Grepl*, Druhá etapa terénního průzkumu Pobeskydí 643–645
- J. Unger*, Čtvrtá pracovní konference „Přírodovědecké metody v archeologii a antropologii“ 645
- K. Valoch*, Nač tolik dřiny v Krumlovském lese? 646
- J. Waldhauser*, Prof. Dr. Wolfgang Dehn (6. 7. 1909 – 29. 5. 2001) 646–647
- Juraj Pavúk*, Zomrel Stanislav Šiška 647–648

NOVÉ PUBLIKACE

- Sl. Vencl*, Michał Kobusiewicz: Ludy łowiecko–zbierackie północno–zachodniej Polski (Poznań 1999) 649–650
- M. Ježek*, Heiko Steuer: Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig (Köln 1997) 650–653
- Martin Wihoda*, Tomáš Durdík – Pavel Bolina: Středověké hrady v Čechách a na Moravě (Praha 2001) 654–657
- František Kostrouch*, Archeologia technica 11 (Brno 2000) 658
- Pavel Fojtík*, Milan Dokládál: Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob (Brno 1999) 658–659
- Martin Nodl*, Mateusz Goliński: Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy. Część 1. (Wrocław 2000) 659–660
- L. Jiráň*, Pavla Horálková–Ederová – Antonín Štrof: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov (Brno 2000) 660–661
- Karel Nováček*, Jaritz, G. (ed.): History of Medieval Life and the Sciences. Proceedings of an International Round–Table–Discussion Krems an der Donau September 28–29 1998 (Wien 2000) 661
- Petr Dresler*, Bohuslav Klíma: Nové významné objevy archeologické expedice Pedagogické fakulty MU ve Znojmě–Hradišti (Brno 2001) 661–662
- J. Hrala*, Josip V. Kobaľ: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine) (Stuttgart 2000) 662–664
- Jan Pícka*, R. Krajč a kol.: Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220) (Tábor 1998) 664
- Ondřej Wolf*, J. Lech – F. M. Stępniewski (eds.): V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku (Warszawa 1999) 664–665
- Jiří Svoboda*, Michel Lorblanchet: La grotte ornée de Pergouset (Saint–Géry, Lot). Un sanctuaire secret paléolithique (Paris 2001) 665
- Marek Uherský*, Marilyn Palmer – Peter Neaverson: Industrial Archaeology (Principles and Practice) (London 1998) 665–666
- L. Jiráň*, Jiří Říhový: Die bronzezeitliche Vollgriffschwerter in Mähren (Brno 2000) 666–667
- Jana Knížáková*, Sborník Chebského muzea 6/1998, 7/1999 (Cheb 1999, 2000) 667–668
- J. Bubeník*, Studia Mediaevalia Pragensia IV/1999 (Praha 1999) 668–669
- L. Kurková*, Ve službách archeologie. Sborník k 60. narozeninám RNDr. Vladimíra Haška, DrSc. (Brno 1998) 669–670
- Michal B. Soukup*, Archäologie online 671

DISKUSE

SOUVISLOSTI CHÁPÁNÍ POJMU „NÁLEZOVÝ CELEK“ V ČESKÉ ARCHEOLOGII

Slavomil Vencľ

1. Úvod¹

Starší generace archeologů zažily za poslední půlstoletí nástupy několika teoretických koncepcí oboru. Zjednodušeně lze tvrdit, že v průběhu zhruba každého desetiletí druhé poloviny 20. století k nám s různou mírou naléhavosti pronikaly „perestrojkové“ vlny, které se přes všechny rozdíly sobě podobaly rozhodným odmítnutím předchozích paradigmat: asi před 50 lety se tu – stejně jako v ostatních zemích sovětského bloku – věda stala takřka přes noc (a proto s pranepatrnými výjimkami jen formálně) marxistickou, což přineslo změny zejména na úrovni jejího řízení, které vedlo k dogmatickému ustrnutí, resp. k podvázání možností rozvoje vědy byrokratickým vyloučením všech mimomarxistických přístupů. V praxi se však archeologie (u nás stejně jako v celém Starém světě) dál poklidně ubírala svou málo ideologickou cestou rozvíjením tradičních postupů a zabývala se hlavně artefakty a jejich relativní typochronologií, kulturní taxonomií, prostorovými vlastnostmi a vztahy kulturních komplexů, některými oblastmi hospodářství, specializované výroby apod.

Kontinuitu vývoje artefaktuální eurocentrické archeologie výrazně narušovaly v průběhu 60.–80. let 20. stol. ideje tzv. nové neboli procesuální archeologie z USA, jakkoli se na východ od železného opony směly z ideologických důvodů šířit i aplikovat pouze skrytě.² Procesuální archeologie oprávněně zdůrazňovala potřebu teorie, odklon od popisu ve prospěch objektivního zjišťování a vysvětlování změn, proklamovala kvantitativní testování kvalitativních tvrzení archeologů proti datům, a to za použití přírodovědeckých a statistických metod. Oproti induktivním postupům tradiční archeologie s důrazem na historické explanace, prosazovala deduktivní postup, jenž spočíval ve formulaci hypotézy, v následném vytvoření modelu a končil analýzou důsledků navozených procesů. Procesualisté optimisticky (až naivně) hlásali poznatelnost minulosti archeologickými prostředky, věřili v kauzalitu vztahů mezi segmenty jednotlivých kulturních systémů, zastávali evolucionistická a univerzalistická východiska atd. Navzdory zdůrazňování preferencí funkčních, adaptačních hledisek proti typologickým však v praxi nezdědka vykládali funkce technokomplexů apriorními a voluntaristickými úsudky, tedy nepodloženými výroky (cf. diskusi o hospodářské nebo kulturní podstatě skupin francouzského moustériu mezi Binfordem a manželi Bordovými). Vznik procesuální archeologie však nesporně znamenal výrazný přínos objevem nového úhlu pohledu. Zjednodušující radikalismus nové archeologie provokoval k diskusi, která konfrontací jejího redukcionistického vidění skutečnosti s obnaženou jednostranností tradičních přístupů vedla k ostřejšímu vidění podsta-

¹ Práci připisuji Ladislavu Hrdličkovi u příležitosti jeho nadcházejícího životního jubilea.

² M. Kuna (2000, 405) správně postřehl, že procesuální stadium ve vývoji české archeologie chybí, mohl však zároveň doplnit, že se jako ideologicky nežádoucí nemohlo, resp. nesmělo projevit. Pro ilustraci vzpomenu na nepodstatnou, ale charakteristickou příhodu, jakou v dobách normalizace zažil v obměnách kdekdo, ale z dobrých důvodů o nich nikdo veřejně nemluvil, takže zapadly do zapomnutí: po odevzdání výkazu činnosti (včetně bibliografie) za rok 1971 mne předvolal vědecký tajemník ústavu k důvěrnému – a vlastně přátelskému – pohovoru, jehož předmětem se stal můj článek v *American Antiquity* (Vencľ 1971). Znepokojeně mi sdělil, že publikováním v USA neohrožuji jen sebe. Spontánně nabídl, že pro tentokrát v zájmu ústavu (i mém) nastaví svou kůži, neboť citaci toho článku – nedopatřením – neuvede v bibliografické příloze souhrnné zprávy o činnosti AÚ, směřující přes kolegium historie do presidia ČSAV a následně na odbor vědy ÚV KSČ. Ovšem v případě, že by zmíněný bibliografický záznam kdokoli na vyšších instancích přesto zjistil, mám být připraven na možnost, že se inkriminovaná stať stane předmětem jednání v pojmech, sahajících od naivity přes provokaci až k ideologické diverzi, a to vše nikoli bez osobních i institucionálních následků.

ty sporů. Střety nové archeologie s tradiční evropskou archeologií pramenily principiálně v rozdílnosti východisek, v odlišnosti referenčních systémů (srovnávacích rovin), které obě strany jaksi „přirozeně“ využívají: co znamenají pro tradiční archeologii specifické starověké civilizace a kultury (a s nimi spjaté tradiční obory bádání), tím jsou pro novou archeologii odlišně specifické, rovněž nikoli univerzální subrecentní relikty předprůmyslových kultur Severní Ameriky a Afriky, zkoumané odlišnými přístupy.

Během 80. let se v příkré, a proto tak nápadné opozici k procesuální doktríně rozšířilo postprocesuální paradigma (cf. *Hodder 1999*, 5 s lit.), které zdůrazňovalo interpretaci, sebereflexi, individualitu, dále prosazovalo fakt, že se archeologické prameny jako svědectví o minulosti nedochovaly v nezměněné podobě (téma transformačních procesů rozvinul *Schiffer 1987* s lit.). Druhou nápadnou odlišností od tzv. nové archeologie představují absolutizující tvrzení o dominanci, nadřazenosti a všudypřítomnosti symbolické funkce u artefaktů (přehledně *Kuna 2000*, 405 sq. s lit.). Postprocesuální teorie o aktivní symbolické funkci artefaktů (způsobujících proměny nebo naopak zastírání skutečnosti) ústí kupř. v diskutabilní tvrzení, že pravěké společnosti promrhávaly významné množství svého energetického potenciálu v „neužitečných“ činnostech, což údajně svědčí proti představám o obtížnosti jejich ekonomického zápasu o každodenní přežití. Data nesporně dokládají kulturní specifickou, tj. nestabilitu, proměnlivost etnohistorických racionalit a iracionalit (např. *Lévi-Strauss 1971*; *Brück 1999*; *Skupník 1999*): pravdě sice odpovídá, že převážně funkcionalistické interpretace tradiční archeologie některé vztahy mezi archeologickými prameny uspokojivě nevysvětlují, ale totéž platí o představách postprocesualistů (např. o tom, že některé pravěké činnosti neměly praktický účel), protože v obou případech jde o posuzování (nám cizí) pravěké racionality měřítky odlišné (naší vlastní, moderní, specifické) racionality. (Nepochybně právem proto považuje *J. Brück 1999* oddělování rituální a sekulární sféry v archeologii za ahistorický post-osvěcenský koncept, neboť samy předprůmyslové společnosti tyto sféry vesměs nerozlišovaly a své rituály, umění apod. považovaly za zcela praktické a efektivní činnosti.) Postprocesualismus si některými svými záměrně provokativními a extremistickými formulacemi záhy získal vedle nadšených stoupenců i zaryté odpůrce, kteří jej odmítají jako projev dogmatické skepse, jako nihilistický útok na poznání, takže jeho protagonisty (hlavně Shankse a Tilleye) viní ze subjektivního idealismu, z neomarxismu, z nedůvodného odmítání existence objektivních dat a všech funkcionalistických vysvětlení, ze znevažování systémové teorie, ekologické integrace, resp. interakce kultur s biosférou, že neprávem pokládají archeologické interpretace za pouhé subjektivní projekce našich vlastních recentních sociopolitických hledisek, resp. předsudků (např. *Trigger 1989*, 340 sq.; *Watson 1990*). Některá extremistická a aprioristická hlediska procesualismu i postprocesualismu trvale iritují stoupence tradiční, resp. humanitní archeologie, pociťující nespornou jednostrannost každého radikálního pokusu o obrát v poznávacím procesu, a v důsledku toho často zastávající málo efektivní, jakoby vyčkávací (a navenek rozpačitě působící) centristická stanoviska. (Nedávno se tento rozpor ve zkratce projevil v Bouzkově komentáři na Kunův text – cf. *Kuna 2000* a *Bouzek 2000*; z výběrů referencí obou textů zřetelně vyplývá odlišnost jejich srovnávacích rovin.) Přesun pozornosti od poznání minulosti k tématům současnosti (např. včetně feminismu), který postprocesuální archeologie rovněž okázale nastolila, se navíc tradicionalistům zřejmě nikoli neoprávněně jeví jen jako projev konjunkturálního populismu: „... postmoderní způsob medializace archeologie z ní často činí složku nových pseudoideologizací“ (*Bouzek 2000*, 409).

Odlišnou odmítavou reakcí na postprocesuální paradigma představuje od 90. let post-postprocesuální směr (např. *Hodder 1999*, 5), jenž prosazováním rovnocennosti početných paralelních interpretací, zdůrazňováním regionalismu, eklektickými osobními volbami teoretických východisek působí (na tradicionalisty přinejmenším) jako projev stupňované chaotizace. Třebaže paralelní alternativní interpretace představují zcela legitimní a realistické východisko z problémů na základě dosud získaných dat jednoznačně neřešitelných (jako příklad z naší literatury lze uvést explanaci bylanského rondelu: cf. *Pavla – Rul – Zápotocká 1995*), nezanedbatelná část „objevných“ názorů zjevně pramení v masovém přijetí narcistického životního postoje, což se projevuje v davovém úsilí o nápadnou a okamžitou individuální seberealizaci prostřednictvím fabrikace nesčetných variant *potenciálních* podob minulosti; tradiční cesta k poznání prostřednictvím kumulace poznatků byla

opuštěna i proto, že je pracná, neúnosně zdouhavá a hlavně víceméně anonymní, a proto jsou dříve nezpochybňovaná kritéria kvality, věrohodnosti a reprezentativnosti argumentů (sloužící na cestě přibližování se k poznání minulosti) účelově vytlačována pojmy jako je jinakost, novost, překvapivost úhlu pohledu i explanace, které se tradicionalistům jeví vesměs jako pseudohodnoty. Vedle především sebestředného teoretizování pro teoretizování však post–postprocesualismus zároveň oživuje zájem o hmotnou kulturu, neboť vnímá nástroje nejen jako artefakty umožňující přežití, ale jako svědectví o identitě výrobců a uživatelů (např. *Biehl – Gramsch 2000, 407*) atd.

Předcházející zúžení vývoje archeologie po 2. světové válce na konflikty tradiční archeologie s procesualisty, na spor nové archeologie s postprocesualisty atd. odpovídá jen velmi zhruba dějům, které probíhaly v některých segmentech archeologické obce anglofonního světa. Podstatně úplněji prezentovali vývoj anglofonní teoretické archeologie *C. Renfrew* a *P. Bahn (1991, 405 sq. s lit.)*, kteří mj. zdůraznili faktickou kompatibilitu procesuální a marxistické archeologie, popsali i strukturalistickou fázi archeologické teorie 70. let jako reakci na procesualismus, po ní fázi poststrukturalistickou a teprve na ni navazující postprocesualismus, a od 80. let nástup kognitivně procesuálního směru (přehledně *Smetánka 1997; Mithen 1996* aj.) atd. Věrohodný přehled vývoje archeologie v uplynulém půlstoletí by nesměl opominout ani dlouhodobou působnost dalších koncepcí (*Gordon Childe, Graham Clark, D. L. Clarke* aj.) anglofonního původu, ale především mimoběžné směry vývoje v ostatních víceméně izolovaných světových („mainstream“ podle terminologie *E. Neustupného 1998*) větvích archeologie (zčásti cf. *Trigger 1989*) s přihlédnutím k nejnovějším směrům, mezi nimiž lze nejspíš blízko za obzorem tušit číhající již 3x postprocesuální archeologii.

Referované vývojové trendy se však univerzálně neuplatnily ani v anglofonním světě, a tím méně jinde. Např. v Československu byl vliv zmíněných teorií do značné míry filtrován do 90. let jednak ideologickým monopolem marxismu, jednak tradičně převažující orientací na tematicky nejbližší středoevropskou problematiku, tj. hlavně tradiční německy a francouzsky psanou literaturu. S německou archeologií (z níž se mj. ozývá volání po teorii orientované na praktické použití: cf. *Siegmund – Zimmermann 2000* s lit.) sdílíme většinový nezájem o teorii, jenž se projevuje nejen naprostou lhostejností ke sporům mezi protagonisty zmiňovaných paradigmat, ale i zhoubným úpadkem zájmu o kritiku pramenů apod. Další korektiv stanovisek procesuálních a následných směrů (vychylujících se z krajností materialistických, případně funkcionalistických interpretací do opačného extrému totálně symbolických explanací všech aspektů minulosti) představuje v Evropě již zmíněný odlišný historický kontext, vědomí spojitosti pravěkých kultur a starověkých civilizací a z toho plynoucí chápání komplementarity nebo ambivalence jevů: stejně jako starověká božstva v sobě tmelila prvky nadpozemské i pozemské, duchovní i materiální, tak i konání lidí předprůmyslových období zahrnovalo v organické jednotě a nedělitelně aspekty a závazky pozemské i transcendentální, materiální i symbolické. Pokusy o preparaci a oddělení (popření, vyloučení, znevážení, podcenění) jedné z těch složek, spjatých jako rub a líc téže mince, vedou k nepochopení a ke ztrátě smyslu původních funkčních systémů, případně k vytváření modelových (reálně neexistujících a nefunkčních) pseudostruktur minulosti. Přitom není zvlášť významné, jaké se právě používá terminologie, tedy zda se např. mluví o problematice duchovní, náboženské nebo symbolické, z nichž se každá převážně pojí se specifickými aspekty existence, ale dohromady se vážou na stejný okruh představ fluidní, nediskrétní povahy.

2. Vývoj obsahu pojmu „náleзовý celek“

Přes zkratkovitost výkladu úvodních odstavců je zřejmé, že periodické převrstvování teoretickými „perestrojkami“ během druhé poloviny 20. století způsobilo, že současná – a tedy i česká – archeologie představuje pestrý a nehomogenní rejstřík přístupů, takže ji lze přirovnat zčásti k látce s četnými záplatami, zčásti pak k látkám volně se překrývajícím, neboť některé její segmenty mezi sebou nekomunikují (např. vztah teorie odpadových areálů a empirických pojmů terénní archeologie – jako jáma nebo studna – zůstává nedefinován). Přes všechno paradigmatické převrstvování, dílčí adaptace a doplňky, stále ještě tvoří základ nebo alespoň nenahraditelnou součást archeologie tradiční postupy a pojmy. Spotřebovává-li však příliv novějších přístupů a s nimi spjatých manipulačních technik většinu pozornosti současných archeologů, jsou tradiční znalosti a dovednosti vytlačovány

na periferii zájmu, kde atrofují a degenerují. Prakticky se to projevuje např. v oblasti zbožíznalectví poklesem úrovně znalosti determinačních vlastností nálezů (příznačná je nejen absence důkazů správnosti kulturních determinací v řadě současných prací, které se opírají jen o deklarativní kulturní určení, navíc s alibistickým delegováním zodpovědnosti za správnost kulturního určení nálezů na třetí osoby), metodiky kritiky pramenů, a obecně pak synkretickým komolením významů a zamlžením obsahů elementárních pojmů. Navzdory úsilí o vytvoření uceleného teoretického systému (zejména E. Neustupný 1986; 1993; Neustupný ed. 1998, vše s lit.) vede u nás většinová ignorace teorie převážně k postupné degeneraci přesnosti myšlení a k rozkladu pojmů, které již mezitím přestaly být předmětem odborné výuky (to výslovně podotýkám na vysvětlení a omluvu těch pasáží textu, které vskutku mají charakter proseminárního výkladu).

Pro ilustraci zmíněného jevu poslouží výběr citací, dokládajících rozkolísání obsahu u nás stále vysoce frekventovaného, a proto i neignorovatelného pojmu *nálezový celek*, jehož původní obsah upadá v průběhu posledního půlstoletí v zapomenutí (cf. J. Neustupný 1957 a Rulř 1997, s lit.). Pojem zavedl O. Montelius (1903, 3), jenž ve svazku věnovaném typologické metodě precizně definoval nálež, resp. spolehlivý nálež („sicherer Fund“) jako soubor všech předmětů, které byly nalezeny za okolností nasvědčujících jejich nepochybně jednorázovému uložení: „*Ein Fund in dieser Meinung ... kann als die Summe von denjenigen Gegenständen bezeichnet werden, welche unter solchen Verhältnissen gefunden worden sind, dass sie als ganz gleichzeitig niedergelegt betrachtet werden müssen.*“ Pojem náležového celku vznikl jako jeden z prostředků k ověření správnosti konstrukce typologických řad v rámci typologické metody; O. Montelius (1903, 11) si přitom uvědomoval všechna základní omezení pojmu (jako např. fakt, že současné uložení předmětů nezaručuje současnost jejich výroby, že náležovým celkem není pohřebiště aj.). Ještě kolem poloviny 20. století se povědomí o původním obsahu tohoto pojmu udržovalo jak výukou, tak prostřednictvím příruček (např. Mildemberger 1953, 101; J. Neustupný 1957; Eggers 1959, 91 sq.), takže jeho uživatelé (včetně mne: např. Vencl 1961, 97 sq.) nedokládali jeho definici citací, neboť u nás – a v německy psané literatuře – šlo o fakt tehdy obecně známý. Tento pro nás tak samozřejmý termín se spíš jen okrajově objevoval i v literatuře frankofonní (J. Neustupný 1957, 64 s lit.), avšak vůbec nezakořenil v anglofonním světě (např. Renfrew – Bahn 1991; E. Neustupný 1993, 24 sq.).

Během posledního půlstoletí utvářely názory domácí archeologické obce především následující autority: J. Böhm (1941, 27) však blíže nedefinovaný pojem „spolehlivých a uzavřených nálezů“ jen zmínil při výkladu o zkoumání relativní chronologie srovnávací metodou. J. Filip formoval své žáky spíš osobním příkladem než teoretickými výklady: ve svém základním učebním textu (Filip 1948) pojem náležového celku vůbec nepoužil. Jeho hlavní vědecké dílo (Filip 1956) obsahuje sice ve 2. kapitole obsáhlé shrnutí historie třídění archeologických (laténských) pramenů, ale jen velmi stručný výklad metodických zásad jejich rozboru (v úvodní části 3. kapitoly), přičemž za základ třídění korektně přijímal bezpečné, resp. ověřené (věrohodně dokumentované) náležové celky, jimiž v Monteliově duchu chápal hrobové výbavy. Srovnáváním ověřených náležových celků usiloval o vytváření náležových horizontů, jejichž jednotlivé komponenty časoprostorově definoval prostřednictvím asociačních náležových profilů (Filip 1956, 58 sq. a zvláště 61–62). Protože ještě nepracoval se sídlištním materiálem, nepřinášelo mu užívání pojmu žádné komplikace, které propukly v průběhu 50. let s nástupem rozsáhlých výzkumů sídlišť.

J. Neustupný (1957, 64–67; 1963; Neustupný a kol. 1960, 19 sq., s lit.) považoval pojem náležového celku za jeden z nejdůležitějších konceptů archeologie, a proto se k diskusi o jeho obsahu několikrát vrátil. „V náležovém celku určuje jeden předmět stáří předmětu druhého“; z hlediska původu rozeznával náležové celky intencionální (depoty a hroby) a neintencionální, které vznikly bez působení člověka (J. Neustupný 1957, 64 sq.). „Archeologické obsahy sídlištních jam nelze proto všeobecně, jednoznačně... a stereotypně považovat za náležové celky“ (J. Neustupný 1957, 67). Později (J. Neustupný a kol. 1960, 20) považoval za náležový celek „soubory předmětů, které byly v pravěku pohromadě uloženy do určitého pravěkého objektu a byly v téže souvislosti objeveny při archeologickém výzkumu... Protikladem náležového celku je soubor nálezů („aggregate“), které se dostaly dohromady vnějším působením a které nepatří ani jednomu kulturnímu prostředí, ani nejsou

současné; např. nálezy z humusu (ornice)...“ Za nejspolehlivější náleзовé celky považoval *J. Neustupný* (a kol. 1960, 20) obsahy depotů a výbavy hrobů, za „méně spolehlivé náleзовé celky“ však měl – v rozporu s původní Monteliovou definicí – obsah odpadních jam, zaházené člověkem ještě v době trvání sídliště. Konečně ještě méně spolehlivé mu připadaly ty „naleзовé celky“, které člověk ani záměrně neshromáždil, ani úmyslně neuložil, které vznikly působením přírodních sil; k nim počítal obsahy většiny sídlištních jam, které pak obsahovaly kulturně nesourodé (pomíchané) artefakty stejně tak jako sídlištní (kulturní) vrstvy. Citované formulace, představující zřejmě jeden z pramenů rozkolísání obsahu pojmu „naleзовý celek“ v české poválečné archeologii, je třeba považovat za výraz tehdy aktuální nutnosti vyhodnocovat nálezy ze sídlišť.

Na představy o vzniku náleзовých souborů u nás významně zapůsobil tvůrce koncepce velkoplošného výzkumu sídlišť *B. Soudský* (1966, 33, 37), jenž vytvořil a sugestivně prosazoval svůj apriorní (a extrémně optimistický) výklad, že stavební jámy jedné chaty na sídlišti s keramikou volutovou byly zaplněny v jedné době (během trvání jedné sídelní fáze) a nejspíš odpadem obyvatel jednoho domu (prvé pochybnosti vyslovil *Vencl* 1967, 107, 110). Na uvedeném principu zbudoval chronologii stavebních komplexů, periodizaci desítek fází bylanského sídliště a vlastně i chronologii příslušné kultury. *B. Soudský* (1966, 42) si byl samozřejmě plně vědom důvodů pomíšení materiálu různých fází, nicméně doufal v možnost kvalitativního a hlavně kvantitativního vyřídění intruzí: apriorně (bez důkazů) předpokládal, že porušení obsahu lze rozeznat ze statistického nesouladu chronologických znaků na keramice. Není bez zajímavosti, že v době předcházející rozvinutí výzkumu v Bylanech sám *B. Soudský* (1956, 34) ostře polemizoval s tehdy již se šířícím názorem, prohlášením obsah sídlištní jámy za náleзовý celek; rozporně však v jiné práci z téže doby (*Soudský* 1956a, 408) považoval sídlištní jámy za uzavřené nálezy a nebo uzavřené celky.

R. Pleiner a *A. Rybová* (1978, 29) konstatovali terminologickou nejednotnost archeologické teorie: zmíněná rozkolísanost ovšem spíše zrcadlí nejasnost obsahu pojmů. Redaktoři *Pravěkých dějin Čech* dali přednost termínu „archeologický nález“ ve smyslu jakéhokoliv produktu činnosti člověka; pojem „naleзовý celek“ nebo „uzavřený náleзовý celek“ v rejstříku této reprezentativní syntézy schází, nicméně ztráta znalosti přesného obsahu pojmů vyplývá nepřímo z textu: „*Souborem nálezů* je pak skupina předmětů, která byla nalezena pohromadě, a to buď v jednom objektu, v jámě, neporušeném hrobě, v zahloubené části chaty nebo ve vymezeném prostoru (*neuzavřené soubory nálezů* z vrstev, ze sběru na sídlišti apod.).“ Uvedené formulace dosud běžně používané syntézy zřejmě představují další stopu i pramen zatemnění původního obsahu Monteliova pojmu.

Kritikou obsahu náleзовých komplexů se na základě výzkumů v Bylanech zabýval *I. Pavlů* (*Pavlů – Rulf – Zápotocká* 1986, 310 sq., fig. 7), jenž se prostřednictvím rekonstrukce procesu vzniku výplní jam snažil zvěrohodnit jejich kulturní obsah: odpad na sídlišti vznikl během šesti fází životního cyklu artefaktů (od procesu získání suroviny přes fázi výroby polotovárů k finální výrobě, přes následnou fázi jejich funkčního užívání k fázi reutilizace až ke konečnému odhození), po němž následovala dvofázová archeologizace (kumulace a následné uložení), vyřazení ze živé kultury. *I. Pavlů* již důvodně předpokládal dlouhá období, po která zůstávaly jámy nezasypané: zatímco ve spodních partiích výplní jam mají podle jeho výkladu převládat spíše starší intruze, horní partie mají obsahovat intruze mladší. Z hojného výskytu intruzí keramiky vypíchané usuzuje na zaplnění jam kultury s volutovou keramikou až po několika stech letech. V poslední době se problémem důkladně a opakovaně zabýval *J. Rulf* (1993, 16, 19), který analytickými úvahami právem došel „ke zpochybnění uzavřenosti sídlištních jam, resp. v nich obsažených nálezů jako náleзовých celků“, ale obával se z toho vyvodit evidentní závěr, protože jeho „přijetí by znamenalo značné metodické potíže“, které by vedly „ke znemožnění detailních chronologických analýz sídlištního materiálu“ a konkrétně k pochybnostem např. o bylanské chronologii. Závěry pozdější práce *J. Rulfa* (1997, 457) svědčí o úsilí udržet koncept sídlištní jámy – přes všechny ústupky – jako (relativně) uzavřený náleзовý celek, a to prostřednictvím umělé konstrukce pojmu intruze, tj. kontaminace obsahu objektu cizorodým materiálem: arbitrárně stanovil kvantitativní limit do 10 % celkového množství keramiky v objektu a určil, že maximální hloubka intruzivních zásahů nesmí přesáhnout 20–30 cm od úrovně podloží. Obě kriteria však postrádají objektivitu: kvantitu intruzí problematizuje jejich kolísající

rozeznatelnost (vyšší u kontrastních jevů jako je např. volutová a vypíchaná výzdoba keramiky, nižší a vlastně neurčitelná u nekontrastních jevů jako je výzdoba keramiky jednotlivých stavebních fází sídlištních areálů kultury volutové v Bylanech I, případně u převážně nezdobené keramiky kultur doby bronzové); hloubka intruzivních zásahů není objektivně stanovitelná pro nestejnou a náhodnou hladinu úrovně archeologického výzkumu, která se i na jedné lokalitě mění v závislosti na nerovnoměrné lokální postdepoziciční intenzitě odnosu a naorávání, resp. na nestejné úrovni odstranění nadloží těžkou strojovou technikou před archeologickým výzkumem).³

Pro ilustraci tvrzení, že se v rozporu s původní Monteliovou definicí v české archeologické literatuře druhé poloviny 20. století masově objevoval výraz „náleзовý celek“ v různě posunutých nebo rozšířených významech, připojuji z nevyčerpatelné řady klouzavě diferencovaných deformací chronologicky seřazených, ale v podstatě náhodný výběr příkladů, jejichž těžiště záměrně leží až v posledním desetiletí:

J. Hralová–Adamczyková (1957, 5) označovala pojmem „náleзовý celek“ fakt homogenity pohřebiště v rámci mladolužické fáze: „Pohřebiště v Dnebohu je ... možno považovat za uzavřený náleзовý celek.“ (Podobné úsudky odmítl už *Montelius 1903, 5*, protože každé pohřebiště se skládá z řady náleзовých celků, které nevznikly všechny najednou.)

I. Pavlů (1977, 27–29) ztotožnil v zájmu provedení kvantitativní analýzy náleзовý celek s náleзовým souborem, což např. *M. Popelka (1987, 10)* později jen reprodukoval: „Vzájemný vztah náleзовých jednotek, které jsou prvky náleзовého souboru, je zprostředkován zpravidla archeologickým objektem a hovoříme pak o náleзовém celku. Objekt představuje např. sídlištní kulturní jáma, a předměty, které z ní pocházejí, tvoří náleзовý celek neboli náleзовý soubor.“

J. Fridrich (1982, 86) nasbíral v sedimentech přemístěných buldozerem na dně hliniště v Praze–Proseku nepočetné kamenné předměty, které podle jeho soudu „pravděpodobně představují náleзовý celek“.

J. Rulř (1991, 91) klasifikoval na sídlišti v Roztokách nad Vltavou objekty s neolitickými a postneolitickými nálezy jako „nejisté“ (obj. 92) nebo jako „značně nejisté náleзовé celky“ (obj. 245); dále tvrdil, že z výzkumu na této lokalitě pocházejí jen ojedinělé eneolitické střepy, ale žádný „uzavřený náleзовý celek“ ve smyslu nálezu sídlištního objektu (*Rulř 1991, 98*).

J. Tejřal (1993, 430) postrádá z doby římské na Moravě „uzavřené sídlištní celky, zahloubené chaty nebo jámy“.

V. Salač (1995, 265) sdílí zamlčený předpoklad, že sídlištní objekty obsahují více méně uzavřené náleзовé celky.

I. Pavlů a J. Rulř (1996, 125 sq.) zjednodušili klasifikaci volutové keramiky, aby mohli klasifikovat „neúplné náleзовé celky“ ze sídlišť na Kolínsku (cf. *Pavlů 2000*).

M. Oliva (1996, 17) označil sídlištní situaci 4 na lok. II v Dolních Věstonicích za „necelý celek“.

J. Rulř (1997, 457) použil pro označení obsahu hlubších vrstev v jámě postižené svrchu prokazatelně cizorodou intruzí výraz „relativně uzavřený náleзовý celek“.

V. Janák (1998, 114) pokládá obsah sídlištních jam za uzavřené celky.

E. Kazdová (1998, 63) soudí, že i s obsahem jam s tzv. intruzí (za níž považuje morfologicky rozeznatelnou část cizorodé příměsi až do výše 15 %) lze pracovat jako s „náleзовými celky“.

P. Meduna (1998, 116) pokládá za „uzavřené celky“ tzv. primární náleзовé situace (např. kulturní obsah našlapané podlahové vrstvičky obydlí považuje za „relativně krátkodobý celek“), kdežto obsah zahloubení označuje jako „otevřené celky“.

N. Profantová (1998, 433) pokládá za „uzavřený celek“ výplň časné slovanského sídlištního objektu (č. 1034) z Roztok nad Vltavou.

V. Salač (1998, 43) chápe „pod pojmem soubor náleзовý celek (např. střepy z jednoho objektu)“.

³ Úvahy na toto téma jsem pohřchu zůstal z větší části dlužen právě Janu Rulřovi, který mne v době příprav jednoho ze svých posledních článků (*Rulř 1997*) oslovil při náhodném setkání před knihovnou AÚ, kde jsme chvíli tuto problematiku diskutovali. Zakrátko nás však přerušila administrativní pracovnice s úřední záležitostí a třebaže jsme si to slíbili, už jsme se k dokončení rozhovoru nedostali.

P. Vařeka (1998, 127) rovněž ztotožňuje pojem „celek“ s pojmem soubor: „Úklidem veřejných prostranství zaniká možnost získání nálezově bohatých celků.“

J. Benešová a J. Kalferst (2000, 9) považují za nálezový celek cokoli, co se našlo pohromadě: „Bošácká skupina byla na nalezišti zastoupena pouze dvěma nálezoovými celky“, a to polozemnicí a kumulací nálezů č. VII.

K. Tomková (2000, 404) konstatovala, že z výzkumů českých raně středověkých hradíšť pochází „vysoký počet nálezoových celků s tzv. hodnotou sběru.“

J. Macháček (2001, 28) soudí, že chronologie keramiky „bazíruje na zpracování nálezoových celků“. Nálezoový celek („strukturující entitu“) však chápe zcela nekriticky jako „obsah většinou zahloubeného archeologického objektu tak, jak byl vydělen autorem výzkumu“ (Macháček 2001, 43 a 259)! Jinde (Macháček 2001, 12) definuje nálezoový celek „jako např. krabice obsahující nálezy z jedné vrstvy“ a konečně za „uzavřený nálezoový celek“ považuje jeden artefakt (Macháček 2001, 27). Atd.

Výše uvedený (víceméně náhodný) výběr výroků autorů všech generací přesvědčuje, že (1) pojem „nálezoový celek“ je v naší odborné literatuře stále vysoce frekventovaný, a proto nikoli marginální, (2) že se jeho původní obsah v 50./60. letech 20. století v důsledku rozvoje výzkumu sídlišť rozvolnil až k nepoznání, takže od té doby již většina archeologů není schopna rozlišit *nálezoové celky od pseudocelků*. Znalost původní Monteliovy definice prakticky vymizela spolu s elementární kritikou pramenů, a nálezoový celek se chybě ztotožňuje s pseudocelky např. z výplně studní, příkopů, polozemnic, sídlištních jam a někdy se za ně dokonce vydávají i shluky předmětů nedefinovaného původu (cf. Benešová – Kalferst 2000, 9), případně najednou posbírané recentně přemístěné předměty (kupř. Fridrich 1982, 86), ojediněle naopak celé pohřebiště (Hralová 1957, 5). Ztráta povědomí o původním obsahu pojmu vede k jeho zneužívání v nedefinovaných, klouzavých osobních modifikacích, které se projevují adjektivy duchu pojmu zásadně odporujícími (*relativně uzavřené celky, uzavřenější celky, otevřené celky, necelé celky*) nebo k tvorbě bezobsažných slovních konstrukcí (např. typu „uzavřené nálezoové prostředí“ pro označení nespecifikované nálezoové situace). Terminologický chaos pak nutně ústí do interpretačních omylů. Východisko z dnešní situace představuje 1) užívání termínu v původním a přesně definovaném významu nebo 2) jeho opuštění, pokud již nevyhovuje, resp. 3) jeho redefinici. Do doby event. změny je však v zájmu hladké komunikace nevyhnutelné, abychom respektovali původní definici termínu.

3. Kritika archeologických pramenů; transformační teorie

Pojem vnější a vnitřní pramenné kritiky byl v archeologii převzat z historie, v níž má hluboké, až do antiky sahající tradice. Kritice pramenů, tedy obecnému zkoumání jejich informační hodnoty (vnější kritika se zabývá vztahem pramene k okolnímu světu, ověřením jeho pravosti a neporušenosti, kdežto vnitřní kritika zkoumá homogenitu a důvěryhodnost zkoumáním vzájemných vztahů mezi údaji příslušného pramene) se v archeologii věnuje jen málokdy víc než jen formální pozornost (např. Ebbesen 1983 s lit.; Hrdlička 1993; Rulf 1997, 441); aplikace na konkrétní nálezy, nálezoové situace a úzké problémové okruhy omezovaly její působnost a nezdůrazňovaly její případnou subjektivitu.

Do obecné roviny se kritika pramenů významně přesunula v 70. letech zásluhou postprocesualisty M. Schiffera, jenž zásadně změnil její směr: nastolil totiž zkoumání z opačné perspektivy, rozvinul výzkum dějů archeologizace (popisovaných jindy v pojmech postdepozicičních, utvářecích neboli formativních, resp. transformačních procesů), která nezvratně proměňuje dynamické systémy živých kultur v mrtvé pozůstatky (Schiffer 1976; 1987 s lit.). Jeho přístup u nás rozvinul zejména E. Neustupný (1986, 527 sq.; 1993, 44–72; 1996, 496 sq.): sekvence archeologických transformací (zániková, polohová, kvantitativní atd.) mění působením přírodních i antropogenních sil původní kvalitativní i kvantitativní vlastnosti složek zaniklých kulturních systémů, ruší jejich funkci, význam, smysl, pozměňuje jejich polohové i formální vlastnosti, všestranně deformuje nebo zcela ruší jejich autentické vzájemné vztahy. Odpad jako jednu z archeologicky významných výsledných kategorií hmotných korelátů lidských aktivit lze podle Schiffera (1976) dělit na primární (zůstal-li ležet

v místě zániku), sekundární (došlo-li k prostorovému přesunu), terciární atd. (podle M. Kuny: cf. *Neustupný 1996*, 496), pokud došlo k dalšímu nebo dalším přesunům; navíc Schiffer definoval odpad *de facto*, jímž označil náhle opuštěné soubory předmětů. *E. Neustupný (1996*, 498 sq.) rozlišuje intencionální odpadové areály povrchové (kulturní vrstvy) a podzemní (jámy), o nichž na základě matematického modelu tvrdí, že byly otevřeny poměrně krátkou dobu, neboť je údajně měly převážně terciárním odpadem zaplnit přírodní síly. (Tomuto tvrzení zjevně odporují – vedle výsledků experimentů: např. *Kazdová 1998*, 63 – četná empirická zjištění povrchových depresí na archeologických lokalitách – např. na leteckých snímcích –, které nebyly postiženy pozdějšími antropogenními zásahy: cf. nezaplněné příkopy opuštěných fortifikací, deprese na plochách těžebních revírů, středověké polozemnice apod. Formálně nesporně správnému dělení odpadu na primární, sekundární atd. zase chybějí kritéria pro jeho rozlišení v souborech pozůstatků.)

Třebaže značně diverzifikované podmínky vzniku, konstrukce, užívání, zániku i postdepozicičních osudů jednotlivých archeologických objektů a kontextů vytvářejí nezřídka situace s unikátními rysy, a proto nejsou vyčerpávajícím způsobem vyjmenovatelné (a to pro lokálně i časově nahodilé křížení a změny následností působení antropogenních i přírodních sil, pro odlišnosti plynoucí z funkční různorodosti objektů, tj. z jejich jednorázového nebo naopak obnovovaného užívání, z variabilní intenzity a délky působení jednotlivých faktorů, z modifikace využití, pro nestejný stupeň dochování, resp. zničení postdepozicičními událostmi, i pro běžnou neúplnost poznávání dochovaných entit v důsledku mezí archeologických odkrytů), nesporně lze mezi archeologickými prameny rozlišit typy, poskytující zpravidla svědectví relativně spolehlivější, od typů pramenů, jejichž výpovědi bývají z podstaty způsobu jejich vzniku všeobecně méně věrohodné.

Základ věrohodnosti (autenticity) souborů tvoří nezávislé faktory, z nichž nejdůležitějšími jsou: 1. intencionalita utváření souboru, 2. délka intervalu archeologizace souboru, tj. interval ukládání čili doba převodu, vyrazení artefaktů z funkčního (historického) kontextu, přičemž s růstem časového intervalu archeologizace klesá pravděpodobnost sourodosti (homogenity) souboru; 3. souhrnná intenzita antropogenního využívání nálezového prostoru až po současnost: čím je intenzita lokálních aktivit vyšší, resp. čím častěji se v minulosti využívání místa opakovalo a měnilo, úměrně tomu klesá pravděpodobnost neporušenosti (integrity) starších archeologických situací a homogenity nálezo- vých souborů; 4. lokálně variabilní intenzita přírodních procesů: převaha ukládacích procesů (vedoucích k akumulaci sedimentů) nad procesy odnosnými (denudačními) sice nezaručuje, ale zvyšuje naději na uchování jak primárního archeologického kontextu, tak i na nižší redukci objemů i kvalit hmotných pozůstatků; s intenzitou a délkou působení přírodních postdepozicičních procesů klesá jak pravděpodobnost uchování původních (primárních) archeologických kontextů, tak i objemů a kvalit kulturního obsahu; 5. teoretická koncepce a kvalita terénního provedení archeologického výzkumu včetně dokumentace situací a nálezů: např. dosud běžné mechanické odstraňování nadloží včetně ornice před archeologickým výzkumem plochy výrazně snižuje možnosti úplnějšího poznání archeologických pramenů (ornice a podomíčky totiž představují nezávislý pramen, neboť často obsahují poslední stopy po těch kulturách a obdobích, jejichž aktivity nezasáhly do podloží: cf. *Vencl 1995*, 21 sq. s lit.). – Stranou úvah nakonec nesmějí zůstat ani rušivé vlivy bezdědné, tj. lidské omyly, chyby, přehlédnutí, a to ve fázi výkopové, manipulační i dokumentační, ale i rušivé vlivy úmyslné, tedy falšování.

4. Pokus o kvalitativní utřídění hlavních typů pramenů

Současná teorie a praxe se v oblasti hodnocení kvality archeologických pramenů do značné míry mýlí. Nedovedeme-li dosud tradiční empirické pojmy (jako např. kulturní jámy na sídlišťích) ničím nahradit, bylo by na místě pokusit se jejich obecné vlastnosti charakterizovat. Jak plyne z přehledu o stavu bádání, k nejstarším pokusům o třídění základních kategorií archeologických pramenů podle kvality patří klasický spis *O. Montelia (1903)*; v naší literatuře se tímto problémem soustavněji obíral J. Neustupný, po něm promýšleli různé jeho aspekty zvláště L. Hrdlička, E. Neustupný, I. Pavlů, J. Rulf, kdežto většina archeologů (některé výroky jsem citoval ke konci 2. kapitoly) se vyjadřovala jen nahodile, bez hlubší úvahy a argumentace. Nesprávnou představu hodnotové homogenity archeo-

logických pozůstatků vytváří mechanické převzetí pojmu oryktocenózy ze schematu paleontologické tafonomie (Sommer 1991, 75 sq.), které kriticky komentoval E. Neustupný (1996, 496 sq.) a nekriticky převzal J. Macháček (2001, 13). Následující pokus o jednoduché a zobecňující shrnutí přihlíží k domácí tradici a terénní praxi, v níž převažují zdánlivě jednoduché a domněle jednoznačné nestratifikované situace.

4.1. Nálezové celky. Kvalitativně prvotřídními soubory jsou výhradně nálezové celky v původním smyslu Monteliovy definice, tedy *hroby a depoty jakožto jednorázově archeologizované a úmyslně uložené soubory předmětů* (jejichž jednotlivé složky však samozřejmě nemusely být jednorázově vyrobeny, jak to nejnázorněji dokládají např. hromadné nálezy mincí). H. J. Eggers (1959, 267) považoval tyto nálezové kategorie za výsledky pozitivního výběru kulturních prvků, přičemž vybavy hrobů představují výběry ze známých (rituálních) příčin, kdežto depoty se skládají z výběrů na základě různých motivovaných (zčásti nezjistitelných) kritérií. Základním nedostatkem nálezových celků je jednak jejich nedostatečná četnost a nebo úplné chybění v některých obdobích a kulturách, jednak výrazná redukce sortimentu materiální kultury své doby (početné skupiny artefaktů a jevů se v nich nevyskytují). Nálezové celky často prezentují jen zúžený rejstřík hmotných pozůstatků dané kultury, jejichž další složky se objevují v jiných typech archeologických pramenů (výjimky představují především kultury bez sídlišť se zahloubenými objekty), a proto je využívání pramenů nižší kvality nezbytné.

Kategorie nálezových celků se skládá z podskupin (v případě pohřbívání žárový ritus, sekundární pohřby aj.), z nichž každá se vyznačuje specifickými rysy, takže vyžadují odlišnou kritickou pozornost. U hrobů tvoří nálezové celky jen hrobové vybavy, nikoli výplně hrobových jam, jejichž archeologický obsah sice někdy může alespoň zčásti souviset s pohřebním rituálem, takže je s pohřbem současný, ale většinou představuje jen mimoděčnou/nezáměrnou součást záhozu, tedy starší intruzi; v případě postdepozicičních antropogenních (lupičských) nebo přírodních zásahů (bioturbací: cf. Vencl 1995, 18; Mikuláš 2000; na tvrdších podložích preferovala zvířata při zahlubování svých doupat měkkci, neboť zkpřeně záscopy pravěkých hrobů) pronikaly do výplní hrobových jam rovněž intruze mladší. Nálezovými celky přirozeně nejsou ani např. obsahy opakovaně využívaných megalitických hrobek nebo série pohřbů v pláštích mohyl, které se podobně jako plochá pohřebiště nebo obětní místa skládají z následných jednorázových aktů, tedy ze sérií samostatných nálezových celků.

Kvalita, resp. míra spolehlivosti hrobových nálezových celků je veličinou bohatě strukturovanou, ověřitelnou systematickou kritickou analýzou všech aspektů nálezových okolností i komponent. Zvnějšku ji limituje především úplnost a míra zachovalosti pramenů (u hrobových jam lze např. rozlišovat *a*) úplné dochování, *b*) okrajové, tj. ca 10–15 % porušení, *c*) dochování ca z 50 %, *d*) dochování nevelkého zbytku hrobu), samozřejmě také úroveň archeologického výzkumu a dokumentace: cf. Buchvaldek 1967, 19: *a*) dokonalý moderní výzkum celého hrobu s dokumentací a nálezy, získanými i plavením, *b*) odborný výzkum porušeného hrobu s dostatečnou dokumentací a relativně úplným souborem milodarů, *c*) neodborně získané součásti hrobových výbav s kusou dokumentací a bez záruk vzájemných souvislostí i úplnosti, *d*) jednotlivé předměty bez bližších údajů a dokumentace, podle typu a zachování zřejmě hrobového původu). Kvalitu hrobových celků významně stvrzuje kritické posouzení vztahů mezi komponentami: vedle různých typů dislokací milodarů (jako jsou např. stopy rozdrčení nádob vahou záscopy, náznaky pohybu milodarů ve volném prostoru rakve nebo hrobky, negativní dislokace loupežnými vkopy, chaotický rozptyl masivních střepů i kosterních pozůstatků následkem využití nezaplněné dutiny hrobové komory jako zvířecího doupěte v době před zřícením dřevěné konstrukce apod.) indikuje postdepoziciční zásahy zvláště detailně způsob dochování kosterních pozůstatků, jejichž složitá a početná artikulace je diagnostikuje často citlivěji než všechny ostatní komponenty dohromady. Specifickými rysy disartikulace kostry lze mj. prokázat sekundární formy pohřebního ritu (např. Černý 1995), jehož vícečetné pohřby vyžadují zvláštní pozornost proto, že nemusejí představovat stopu jediné události (na rozdíl od hromadných primárních hrobů, které dokládají jednu událost s fatálními následky pro skupiny osob: epidemii, hladomor, agresí apod.). Vnější kritiku hrobů často usnadňuje jejich geometrický nebo alespoň pravidelný tvar jam, který – na rozdíl od beztvarych soujám – učiní jejich porušení morfologicky nápadným. Další

relativní přednost hrobů představuje jejich většinou nevelký rozměr, jenž snižuje pravděpodobnost náhodného druhotného zásahu.

Mezi depoty tvoří zvláštní podskupinu poklady mincí, které sice pro své specifické vlastnosti nepředstavují standardní kategorii archeologických nálezů (např. pro sklon k teauraci nebo pro schopnost udržovat se dlouhodobě v oběhu, resp. ve funkci; dále pro nízkou pravděpodobnost průniku cizorodé příměši do tak nepatrných prostorů, jaké mincovní poklady včetně nádob zaujímají), ale jestliže se hromadné nálezy mincí standardně datují podle nejmladší ražby, pak tato zásada stojí v příkrém rozporu s běžně rozšířeným datováním archeologických souborů např. keramiky statistickým průměrem stárí nalezených artefaktů. Ovšem ani u relativně jednoznačně datovatelných mincovních depotů nelze rezignovat na jejich kritické zkoumání; specifické posouzení zasluhuje kupř. otázka jednorázovosti jejich archeologizace: díky zjevným rozporům mezi vzájemně nezávislým datováním mincí a keramických schránek je zřejmé, že některé mincovní poklady nevznikly jednorázově, takže nepředstavují depoty, ale *pseudodepoty*. Původní předpoklad o datování nádob obsahujících mincovní depoty více méně do doby jejich ukrytí (*Radoměřský 1963; Radoměřský – Richter 1976*, 58 s lit.) by sice archeologům vyhovoval ideálně, neplatí však všeobecně, o čemž svědčí mincovní soubory nalezené v hrncích zhruba o 50 až 150 let starších (např. *Militký 2000*, 693 s lit.). Zmíněný rozpor nemusí odrážet „tradicionalitu“ hmotné kultury ve vesnickém prostředí, jak soudí Militký, ale spíše připouští existenci rodových, resp. rodinných pokladen, které – zřejmě i po více generací pečlivě ukryvány v budovách nebo na pozemcích usedlostí – plnily funkci sejfů, do nichž se hotovost průběžně ukládala a v případech potřeby se z nich zase vybírala. Mincovní poklady takové povahy, jakkoli se archeologicky projevují jako depoty, jsou však fakticky *pseudodepoty*, neboť se způsobem vzniku, funkcí a archeologickou kvalitou blíží spíše obětistům (nebo megalitickým hrobkám v kategorii hrobů), která rovněž představují statický výsledek kumulativního opakování aktivit stejného typu.

4.2. Pohřbené sídlištní situace. Jednorázovou archeologizací vznikly i intaktní situace překryté *sopečnými sedimenty* (kromě starověkých měst např. i paleolitická tábořiště: cf. *Bosinski 1986*) nebo *zavalené masívními antropogenními destrukcemi* (spáleništními vrstvami později již neobnovených sídel, zřícenými konstrukcemi apod.). Kvalitu *nálezových souborů* z uvedených nebo podobných situací ovlivňují konkrétní nálezové okolnosti: oproti nálezovým celkům vznikly nezáměrně, *neúmyslně*; nežádka trpí planigrafickou nesevřeností, resp. méně určitou vymezeností a samozřejmě jsou uzavřeny jen z jedné, totiž zánikové strany. Čím déle takto zaniklá osídlení trvala (relativně krátce v případě tábořišť lovců, značně déle v případě antických měst), tím je datovací interval větší. S velikostí jejich ploch ve spojení s lokální proměnlivostí mocnosti vulkanického pokryvu (slábnoucího směrem k periférii rozšíření) vzrůstá nebezpečí lokálních postdepozíčních zásahů, a tím kolísá pravděpodobnost kulturně cizorodých kontaminací.

4.3. Soubory vzniklé krátkodobými aktivitami. Další kvalitativně hodnotnou skupinu tvoří *neúmyslně* vzniklé nálezové soubory, u nichž lze z nálezových okolností vyvozovat, že vznikly v *relativně krátkých intervalech* (dnů až měsíců?) a *záhy poté unikly z dosahu působení postdepozíčních procesů*.

Takovou skupinu souborů tvoří *superpozice relativně krátkodobě fungujících sídelních povrchů*, které se v podobě početných tenkých a nálezově relativně nebohatých vrstviček zachovaly na místech, kde se chodilo nebo jezdilo. Podmínkou vzniku takových superpozic bylo déletrvající využívání místa tímž způsobem, a to za převládající akumulace sedimentů a zároveň za absence rušivých procesů (zejména čištění povrchu a vkopů do podloží). Tyto relativně vzácné stratigrafické jednotky s vizuálně čitelnou texturou i barevností (tedy kontrastní vzhledem k přilehlým vrstvám), které umožňují určení způsobu jejich vzniku, rozeznal při výzkumu pražských středověkých stratografií v terénu *L. Hrdlička (1993)*, jenž navíc definoval i hodnotu jejich svědectví: „Mezi rychlostí, jakou sídlištní souvrství narůstalo, a chronologickou čistotou souborů z jednotlivých sídelních vrstev existuje přímá úměra“ (*Hrdlička 1993*, 95). Vzhledem k vysoké intenzitě kontinuálního využívání území pražského jádra se podle jeho odhadu zachovalo sotva 5 až 20 % těchto výrazněji neporušených sídlištních souvrství, přičemž zbytek nejmladší předlokační polohy dokonce ani 5 % nedosahuje.

Z uvedeného zjištění logicky vyplývající obrat od analýzy četných, kvantitativně bohatých, ale kvalitativně méněcenných (sekundárních, terciárních atd., a proto nezbytně víceméně pomíchaných) souborů středověké keramiky k souborům nejen relativně vzácným, ale i náleзовě výrazně chudším, se opírá o tři nezpochybnitelné důvody (cf. *Hrdlička 1993, 95*): 1) vznik sekvencí tenkých sídlištních vrstviček nelze vysvětlit žádným jiným způsobem nežli krátkodobým sídlením na tehdejší povrchu; 2) nezávislý výskyt stejnosměrné sekvence keramických prvků na různých lokalitách dokazuje nenáhodnost směru jejich vývoje; 3) kritériem pravdivosti předchozích tvrzení je predikce objevů sekvencí s pozůstatky shodných vývojových tendencí.

Prameny zmíněného typu vznikaly za nedlouhou, ale přesně neurčitelnou dobu, a proto ve srovnání s kategorií náleзовých celků poskytují poněkud nižší záruku kulturní homogenity (čistoty), neboť po dobu, kdy tvořily povrch, byly potencionálně otevřené kontaminaci.

Kritika vypovídací hodnoty těchto souvrství (např. *Frolík 1995, 108, 118*), která napadá relativní nepočetnost z nich pocházejících souborů, vychází z metodicky závadného kvantitativního přístupu k pramenům (cf. *Hrdlička 1993, 94*), jehož neplodnost prokázala praktická neúspěšnost pokusů o vybudování nerozporné chronologie právě v důsledku nekritického užívání smíšených souborů, mylně považovaných za důvěryhodné prameny (cf. níže např. odstavec 4.5.5. o studnách).

4.4. Soubory z předzánikových fází objektů. Předchozí kategorii se kvalitou blíží soubory, které vznikly v sídlištním nebo výrobním objektu krátce před jeho zánikem. Jde např. o vsádku hrnčířské pece, o klenbu hrnčířské pece vybudovanou z hrců, o kuchyňské nádobí opuštěné na ohništi, o obsah našlapaných blátivých vrstviček na pevných podlahách např. polozemnic (např. *Meduna 1998, 116*) nebo o vybavení (zařízení) příbytku jako např. nádoby zapuštěné do podlahy obydlí vedle pece apod., případně o nádobí, sloužící k manipulaci se zásobami a zanechané na dně sil; v širším slova smyslu by však k této kategorii mohly příslušet i „utopené“ předměty v bahnitých sedimentech, které vznikají na dně studní usazováním nečistot v době jejich funkce. Homogenitu, resp. uzavřenost kulturního obsahu těchto souborů může podpořit výskyt kontrastních závalových (destrukčních) vrstev v jejich nadloží. (Tuto skupinu lze zhruba ztotožnit s odpadem Schifferova typu *de facto*. Její praktický význam do značné míry snižuje jednak relativní vzácnost výskytu, jednak většinou chudý rejstřík typů nálezů.)

4.5. Smíšené soubory. Všechny ostatní kategorie situací včetně archeologických souborů v nich obsažených neposkytují záruky, že nepatří mezi smíšené. Tyto *pseudocelky*, které tvoří tak drtivou většinu archeologických pramenů, že jejich kvantita vytváří mylný dojem přesvědčivosti, vznikaly vesměs nezáměrně a po nikoli krátkou, nebo alespoň po nikoli přesně stanovitelnou dobu, přičemž bývaly po delší dobu přístupné z povrchu, tedy otevřeny jak „čerstvému“, tak redeponovanému (residuálnímu) odpadu. Na základě morfologického složení je lze dělit na soubory a) více nebo méně zjevně smíšené a b) na interpretačně podstatně nebezpečnější soubory *nenápadně smíšené* (*Hrdlička 1993, 94*), tedy kulturně téměř *sourodé*, vzniklé jednoduchou redepozicí homogenní primární situace, event. smíšením nálezů chronologicky blízkých nebo bezprostředně navazujících fází. Stupeň pomíšení nesouvisí pouze s multiplicitní redepozicí sedimentů, ale vztahuje se rovněž k součtu intenzit všech archeologických aktivit v místě a jeho okolí. Redepozice se dějí 1) prostorově buď souvislým (jako u splachů) nebo častěji nesouvislým přemísťováním převážně horizontálním směrem, a to na různé vzdálenosti (materiál navážek, násypů, zásypů aj. nepochází často z destrukce nadzemních útvarů v bezprostředním okolí, ale častěji se lokální nedostatek hmot řeší jejich transportem z větších vzdáleností) a 2) prostorově souvislým vertikálním směrem, a to mísením původně samostatných stratigrafických jednotek bioturbací, prošlapáváním, vkopy aj. (*Hrdlička 1993, 94*), ale často i kombinací obou.

Co se týče kvality souborů, je v principu lhostejné, zda jde o soubory sekundárně, terciárně nebo vícenásobně přemísťované, neboť pro jejich složení bývá podstatnější, zda prostor okolí nálezu obsahoval (především v době jejich vzniku) pozůstatky pouze jejich jednofázového osídlení nebo naopak mnohonásobné stopy starších mono- nebo polykulturních aktivit. Protože se v jamách zpravidla zachovává jen malá část původního objemu keramiky (např. *Vencl 1973, 372*, zjistil, že všechny nádo-

by s nápadnou kolkovanou výzdobou se mezi jen vzácně zdobenou keramikou pražského typu v Běchovicích zachovaly jen jediným střepem; Pavlů in: Pavlů – Rulř – Zápotocká 1986, 313, odhadl pro Bylany na základě výskytu 1–2 střepů z jedné nádoby v jámě, že se zachovalo asi 1 % keramiky; pro Roztoky to potvrdil Rulř 1991, 89), většina střepů tedy v době blízké po rozbití nádob ležela na povrchu nebo nehluboko pod ním (vystavena prošlapáváním povrchu, orbě apod.), kde působením mrazu i mechanických pohybů postupně zanikala, pokud se odtud gravitací nepřemístila do otevřených jam nebo nepropadla hlouběji v důsledku bioturbací atd.

Jakkoli se smíšené soubory od sebe mírou znečištění odlišují, je hlavní, že sídlištní jámy, polozemnice, obilnice aj. nepředstavují žádné uzavřené nálezové celky. Hledání „únosné“ (percentuálně definované) míry pomíšení se proto nejví jako přínosné (opačná, třebaže vzájemně odlišná mínění ovšem zastávají např. Rulř 1997 nebo Kazdová 1998: cf. níže 4.5.1.), a to proto, že množství cizorodých příměsí (intruzí, kontaminací) nepředstavuje objektivní údaj, ale naopak závisí do značné míry na

1) *relativní rozeznatelnosti*, tj. *míře kontrastu jednotlivých složek směsi* (k tomu pár příkladů: zdobenou keramikou – např. volutovou od vypíchané – rozliší i nespecialista téměř stoprocentně, ale alespoň část technicky zdobené keramiky uvedených kultur – např. střepy s pupky a plastickými prvky – však už nebývá kulturně rozlišitelná beze zbytku; konečně u větší části nezdobených střepů nebývá kulturní klasifikace vždy proveditelná – nejvýš v rámci intervalu: např. Pleinerová a Hrala 1988, 32, pochybují o rozlišitelnosti značné části nezdobených „atypických“ střepů kultur doby bronzové; směs dvou nebo více kultur, z nichž některé mají převážně zdobenou, kdežto zbytek vesměs nezdobenou keramikou, bývá klasifikována většinou ve prospěch nápadnějšího zastoupení entity se zdobenou keramikou; pomíšení více kulturních souborů s převážně nezdobenou „atypickou pravěkou“ keramikou působí pseudohomogenním dojmem, takže atypická kulturní směs může být klasifikována jako pozůstatek jediné kulturní epizody na základě ojedinělého náhodně dochovaného diagnostického znaku – např. zvláště odolného masivního zbytku *ansa lunata*, případně ještě častěji podle výskytu takřka nezníčitelných prvků jako třeba zlomků broušených nástrojů, švartny, železářské strusky apod.: cf. Venclová 2001 s lit.) a na

2) *míře dochování pozůstatků starších osídlení*: v polohách s převládajícím odnosem, kde tenká vrstva neustále erodované ornice chatrně kryje postupně odorávané podloží, se dochovává zpravidla jen mizivé množství z původního objemu keramiky (většina se rozpadne na povrchu účinky mrazu a mechanického přemísťování v ornici), a to často tak silně otřelého povrchu, že se některé sídelní epizody prezentují již jen posledními typickými artefakty. Naproti tomu na lokalitách s převládající akumulací půdních sedimentů se v hlubokém kulturním souvrství – jakkoli postdepozicičně homogenizovaném – zachovávají jednotlivé fáze osídlení relativně početnými a vzhledem k dobré zachovalosti i kulturně identifikovatelnými nálezovými soubory. (Cf. diskusi o důvodech rozdílů ve frekvenci keramiky na laténských sídlištích: Neustupný 1996, 506 sq. s lit.; elementární rozdíly mezi bohatstvím keramiky na sídlištích plynou ovšem z různorodých faktorů jako např. z délky a intenzity osídlení, případně z výrobní specializace, z míry alternace keramiky nádobami z organických hmot atd.)

Z toho plyne, že výrazný rozdíl v zastoupení keramických intruzí může tedy na původně srovnatelně intenzivně osídlených pravěkých lokalitách téhož regionu vzniknout až postdepozicičně, takže nepředstavuje autentickou primární informaci (cf. bohatými nálezy doložené polykulturní osídlení běchovické pískovny nad soutokem Rokytky a Říčanského potoka jako příklad neexponované lokality s převládající akumulací – Vencel a Zadák 1973 – s polykulturním osídlením temene návrší nad Počernickým rybníkem jako lokality s převažujícím odnosem, kde se několik fází osídlení dochovalo již jen posledními ojedinělými diagnostikovatelnými artefakty: cf. Vencel 1992).

3) *Frekvence cizorodých příměsí* byla dosud bez přesvědčivých výsledků vztahována k typům výplní/zásypů jam nebo k převážně uměle konstruovaným vodorovným vrstvám výplní těchto jam (cf. Kuna 1991; Rulř 1997, 445, 452 sq., 459), zdá se však, že spíše koreluje s faktory jako je velikost jam a intenzita pozůstatků starších osídlení v okolí jámy (viz níže).

(Naproti tomu se nezdá, že by hlavním faktorem kulturní homogenity nebo nesourodosti souborů ze sídlištních jam měla být rychlost jejich zaplnění. Experimenty ukázaly, že jámy se zpravidla

přestávají plnit okamžikem zatravnění povrchu (cf. např. *Kazdová 1998*, 63 s lit.); apriorní představa *E. Neustupného* (1996, 499) o rychlém zaplnění objektů splachem zřejmě neplatí univerzálně: docházelo k němu snadněji u malých jam, případně u jam na obnažených mírně svažitéch terénech působením vydatného přivalového deště nebo opakováním takových srážek (to se stávalo i několikrát za výzkumnou sezónu např. na plošných odkryvech volutového sídliště v Bylanech v 50. letech), a byl-li povrch výše položeného okolí např. zemědělskými pracemi periodicky zbavován porostu. Splachovou erozi mohl lokálně a v menší míře podporovat i zánik zatravnění plošným prošlapaním povrchu při živém provozu na sídlišti.)

4.5.1. Jámy na sídlišti. Představují velmi početný a funkčně (účelově) nehomogenní soubor stop po vkopech do země, které vznikaly z bezprostředních potřeb sídlení (což je odděluje od hrobových jam, dolů, lomů atd.). Jejich formální třídění na kúlové jamky, malé jámy, jámy, soujámy atd. (např. *Rulf 1997*, 443) není jednoznačné, neboť primární situace podléhaly v nestejně míře postdepozicičním změnám. Např. snížení úrovně původního povrchu (erozí, orbou, skrývkou půdních sedimentů) může změnit jedno soujámy v několik samostatných jam, jámu v malou jamku, v krajním případě je bez stopy vymazat jako mnohé kúlové jámy. Jiným způsobem mění poznatelnost primárních situací pozdější půdní vývoj, který sekundárním zbarvením zamaskuje kúlové jam, žlaby i jámy. Odhlédneme-li od kúlových jamek, základových žlabů, příkopů apod., které bývají tradičně vydělovány jako samostatné kategorie (viz níže), lze rozlišovat

1) jámy primárně vzniklé jako negativní důsledek povrchového odběru suroviny (nejčastěji hlíny, a to nejen pro výrobu mazanice nebo keramiky, ale i pro jiné účely, po nichž se nedochovalo interpretovatelné stopy), které se morfologicky vyznačují většinou nepravidelným půdorysem i tvarem dna (takže se v nich pozdější nesourodé zásahy nejvíce morfologicky odlišitelně), a

2) jámy primárně (pozitivně) hloubené pro specifické účely, jejichž společným znakem bývá víceméně pravidelný geometrický tvar a nejčastěji i rovné dno (ovšem s výjimkou oblého dna hradištních obilnic lahovitého tvaru apod.): vedle zemnic a polozemnic jde zvláště o zásobnice/sila a studny (ve středověku i latriny aj.). Poměrně nízkou frekvenci vzájemných porušení jam prvního i druhého typu (cf. *Neustupný 1996*, 501) lze vysvětlovat i empiricky zájmem výkopců o lokaci nové jámy do čistého a neporušeného podloží: po zjištění staršího porušení podloží zřejmě následovalo opuštění místa s následným pokusem o vyhloubení jámy na dosud nedotčeném místě.

Prvá skupina jam, primární funkcí hlíny, se sekundárně stávala potenciálním odpadištěm, místem částečně řízeného ukládání odpadu (*Last 1998* v návaznosti na *Rulfa*, in: *Pavla – Rulfa – Zápotocká 1986*, 291 sq., prokázal nenáhodné prostorové rozložení odpadu v jamách při volutových domech, což může souviset s prostorovou specializací jednotlivých domácích prací), ale zároveň potenciálním místem dětských her, kalištěm prasat, místem samovolného gravitačního hromadění (pro které svědčí vysoký stupeň otřelosti střepů, nejde-li o projev energického laboratorního mytí střepů kartáčkem: cf. *Last 1998*, figs. 6 a 13), a to od okamžiku jejich vzniku. (Jednotlivé laloky hlíníků a soujámy nejspíš nevznikaly a nezanikaly současně; jejich rozloha navíc zvyšovala pravděpodobnost intruzí: cf. *Rulfa 1997*.)

Druhá skupina jam mohla být v rámci trvání příslušné sídelní fáze (minimálně v rozsahu roční sezóny, nanejvýš pak až deseti let?) občas nebo pravidelně udržována čištěním. Na dně jejich pozánikových výplní se mohly zachovat autentické vrstvičky z jejich předzánikového období, v ideálních případech překryté destrukcí nadzemních konstrukcí ze zánikové fáze těchto objektů; převážná část výplní tohoto typu jam pochází z doby po zániku jejich primární funkce, nejpозději pak z doby, kdy došlo ke změně způsobu využívání daného prostoru. (Toto schematické dělení zamlčuje, že primární funkci značné části sídlištních jam nedovedeme bezpečně určit.)

Výplň sídlištních jam (z nichž zachycujeme pouze proměnlivý a přesně neurčitelný díl spodních částí s tím, že ani na malé ploše nemusely být všechny objekty zachovány, resp. poškozeny rovnoměrně) se tvořila nepravidelným spolupůsobením řady činitelů zpravidla z více složek. Převážně humózní charakter výplní jam svědčí o významné účasti povrchových půdních sedimentů. Různorodost výplní jam (např. *Kuna 1991*; *Rulfa 1997*, 457 sq. s lit.) však dokládá jejich variabilní původ, neboť vznikaly ze sedimentů a jejich kulturního obsahu 1) přemístěných při jejich hloubení na po-

vrch v jejich okolí a později splachovaných zpět, 2) z gravitačního opadu jejich stěn a ze splachů z povrchu výše ležícího okolí a 3) z primárního nebo sekundárního odpadu vznikajícího provozem obytných nebo výrobních objektů v jejich blízkosti, 4) z jednorázového záhozu nebo z opakovaných planýrek (a případně i z nivelujících splachů po slehnutí výplně) v pozánikovém období funkčně souvisejících staveb. Mechanismus zaplňování pravěkých sídlištních objektů nebyl zaručeně uniformní, velikost podílů složek uvedených čtyř zdrojů kulturního obsahu jam nepochybně kolísala pod vlivem mikroprostředí, resp. pro lokální variabilitu přírodních i antropogenních postdepozicičních faktorů, takže ji nelze exaktně určit: první dva zdroje vnášely do kulturního obsahu jámy převážně artefakty starší, druhý a třetí zdroj hlavně prvky současné, a konečně čtvrtý zdroj mohl obsahovat i prvky mladší, než je zániková fáze jam. Dosavadní pokusy o rozlišení typů výplní sídlištních jam s úmyslem interpretačně je využít pro vysvětlení procesů zaplňování jam ve vztahu k jejich archeologickému obsahu přesvědčivé výsledky nepřinesly (např. *Stäuble 1990; Kuna 1991, 39; Rulf 1997, 457–459; Last 1998*), podobně jako rozbor kulturního obsahu jam podle mechanických horizontálních vrstev (např. *Kazdová 1998*).

Vysoký stupeň pomíšení obsahu kulturních jam lze sledovat např. na neolitickém osídlení v Bylanech 1, kde pro studium postdepozicičních kontaminací vznikly optimální podmínky v podobě výskytu pozůstatků dvou neolitických kultur s bohatě zdobenou keramikou snadné rozlišitelnosti, tedy kontrastních vlastností: podle *M. Zápotocké* (in: *Pavlu – Rulf – Zápotocká 1986, 370*) tam sice nebylo možno v terénu zjistit žádné zásahy objektů kultury s vypíchanou keramikou (StK) do jam kultury s volutovou keramikou (LnK), a ovšem tím méně pozorovatelná mohla být vzájemná porušení jam chronologicky blízkých fází LnK, ale při existenci 25 sídelních fází LnK a 6 sídelních fází StK (*Zápotocká 1986, 361 sq.*) na ploše areálu Bylan 1 nepůsobí absence interferencí věrohodně. Třebaže četnost keramiky StK v Bylanech činí jen ca 10 % oproti téměř 90 % LnK, společný výskyt LnK a StK ve více než 21 % všech objektů (a u 42,5 % domovních komplexů – cf. *Zápotocká 1986, 379, tab. 40*) dokazuje jejich vysoké pomíšení, a to pro snadnou odlišitelnost kontrastních výzdob LnK a StK. Ze 238 objektů s keramikou StK bylo 228 smíšeno s LnK; jen 10 objektů, tj. pouze 0,9 %, obsahovalo výhradně keramiku StK. Deset tzv. čistých souborů StK tvoří navíc výhradně malé jámy s velmi chudými soubory. Vzhledem k tomu je zřejmé, že neporušenost souborů závisí do značné míry na intenzitě starších osídlení areálu, jejichž pozůstatky nasýtily povrch lokality, z něhož se gravitací, splachem aj. dostávaly do takřka všech otevřených jam mladších osídlení. Jestliže pak z 1071 chronologicky zařaditelných objektů z mikroareálu Bylan 1 obsahovalo ca 74 % objektů výhradně keramiku LnK, pak to při jejich příslušnosti k nejméně 25 sídelním fázím přirozeně neznamená jejich fázovou neporušenost a homogenitu, ale zrcadlí to jen výrazně nižší rozlišitelnost intruzí chronologicky blízkých sídelních fází (intruze se stávají viditelnými leda až na úrovni 4 morfologicky definovaných stupňů LnK). *M. Zápotocká (1986, 381)* výslovně konstatovala, že v severní sekci A v Bylanech 1 lze pro sedmnáctinásobné LnK osídlení sotva očekávat „čisté“ LnK soubory.

Podobně např. na polykulturním sídlišti v Těšeticích se v sektorech A1 až E vyskytla keramika StK v 73 objektech, z nich však jen 9 rovněž převážně malých jam (12,3 %) obsahovalo pouze StK nálezy a nebylo tedy kontaminováno cizorodými kulturními příměsemi (*Kazdová 1998, 62 s lit.*).

Zdá se, že vícenásobně osídlené pravěké i středověké lokality, jichž je v regionech s příznivými sídelními podmínkami většina, poskytují běžně jen několik málo procent objektů zjevně nesmíšeného charakteru (cf. např. *Rulf 1991; Hrdlička 1993, 95*). Vzácná neporušenost kulturního obsahu jam zřejmě koreluje s jejich velikostí (soujámí mívají většinou kontaminovaný obsah, zatímco rychlá zaplnitelnost malých jam může prospět relativní homogenitě jejich obsahu) a prostorovou izolovaností od prostor intenzivně osídlených jinými kulturními skupinami. Je otázkou, zda by neporušenost kulturního obsahu jam nekorelovala s růstem průměrné vzdálenosti od objektů jiných a zejména starších skupin.

Jádro potíží s hodnocením kulturního obsahu výplní jam na sídlišťích představuje skutečnost, že 1) následnost zvrstvení ve výplních jam se všeobecně považuje za stratigrafii, zatímco jde o *pseudostratigrafii* nebo nejvýše o stratigrafii smíšeného typu (viz Exkurs), a 2) v praxi většinou nebyváme schopni odlišit odpad v primární poloze od odpadů druhotně a vícenásobně přemístěných, tedy

odlišit autentické soubory od souborů vzniklých homogenizací. (Proto nezanedbatelný objem energie vynakládané na dokumentaci a interpretaci řezů jam nepřináší přiměřeně plodné poznatky.)

Jestliže *obsah sídlištních objektů nepředstavuje žádné uzavřené náleзовé celky*, ale jen *pseudocelky*, pak jsou všechny pokusy o kvantitativní klasifikaci cizorodých příměsí (intruzí, porušení, kontaminací) jen arbitrární, a proto i neproduktivní (např. *M. Zápotocká* in: *Pavla – Rulř – Zápotocká 1986*, 368, považovala cizorodou příměs do 5 % za intruzi, kdežto vyšší zastoupení až do 50 % za kontaminaci, výskyt přes 50 % přijímala mechanicky za důkaz kulturní příslušnosti jámy; *Rulř 1997*, 457, definoval intruzi výskytem cizorodé příměsí kvantitativně do 10 % nálezů v objektu, ale s podmínkou výskytu intruze max. do hloubky 20–30 cm; ostatní objekty považuje za porušené; *Kazdová 1998*, 62 sq., posunula hranici intruzí dokonce až na 15 % a ještě tyto objekty pokládá za analyticky použitelné „náleзовé celky“; teprve přesáhne-li obsah cizorodých příměsí 15 %, má objekty za smíšené a analyticky nepoužitelné).

Pomíšení souborů obsažených v sídlištních objektech je důsledkem nezvratných postdepozíčních procesů. Proto pokusy o vyčištění kulturního obsahu výplně (nebo homogenizovaných vrstev) prostřednictvím statistických postupů pro třídění nebo pro oddělení (vyčištění od) intruzí nejsou produktivní, přinesly pseudokvantitativní řady ukazatelů, ale nevedly ke stanovení chronologie (cf. *Hrdlička 1993*, 94). Podobně i pokusy o objasnění mechanismů zaplňování sídlištních jam sledováním změn kulturního obsahu po mechanických vrstvách jejich výplně se jeví spíše jen jako projev metodické bezradnosti. Informační potenciál smíšených souborů spočívá výhradně v jejich kvalitativním svědectví: sekundárně vzniklé (homogenizované) sedimenty s jejich smíšeným kulturním obsahem lze chronologicky využít jedině v rámci intervalu, který určují nejstarší a nejmladší prvek souboru, aniž by to dokazovalo současnost všech jeho složek (*Hrdlička 1993*, 94 s lit.).

4.5.2. *Studny* představují jednu složku kategorie sídlištních objektů, které byly hloubeny pro specifický účel. Jejich výplně vznikaly v rozporu s jejich primární funkcí, a proto lze s dobou jejich užívání ztotožnit výhradně bahnitě sedimenty na jejich dně, přičemž z podstaty funkce studní vyplývá pravděpodobnost jejich opakovaného čištění, udržování, takže na dně dochované bahnitě sedimenty mohou náležet pouze finální fázi používání studny (opakované obnovování studní již po několika letech – třebaže v Erkelenz–Kückhovenu zřejmě pro výrazné klesání hladiny spodní vody – je dendrochronologicky prokázáno od kultury s volutovou keramikou: např. *Weiner 1992*). Pevné a zřetelně vymezené konstrukce propůjčují studnám vzhled velmi určitě definovaných prostorů, nicméně archeologický obsah jejich výplně má hodnotu pouhopouhých navážek, planýrek, zásepů, nemajících s funkcí studny nic společného. Funkční studna bývá zpravidla pečlivě chráněna před zanášením; v okamžiku ztráty funkce však omezuje způsoby využívání prostoru, překáží, a proto bývá v krátké době zaplněna, a to čímkoli. Zaházení studny odpadem z doby jejího fungování připadá (k našemu zármutku) v úvahu jen jako jedna z těch méně pravděpodobných možností.

Chronologická méněcennost obsahu výplně studní se názorně vyjevila u středověké studny 1/80 z Mostu v důsledku vzácné konfrontace dvou nezávislých datování: podle důvěryhodné dendrochronologické datace bylo dřevo jejího roubení poraženo roku 1364 (*Klápště – Kyncl – Kyncl 2000*), kdežto masivní archeologický obsah zásepů studny uvnitř i vně roubení odpovídá době kolem roku 1300 (*Klápště 1983*). Zdánlivý rozpor mezi dendrochronologickým a archeologickým datováním obj. 1/80 z Mostu není třeba vysvětlovat „tvrďými“ a „měkkými“ daty (ostatně nedefinovanými), neboť k odstranění paradoxu stačí opuštění mylného předpokladu, že archeologický obsah zásepů zaniklé studny tvoří s konstrukcí studny „náleзовý celek“. K falešnému výkladu ovšem v tomto případě sváděla (v podstatě náhodná!) chronologická homogenita bohatého souboru keramiky ze zásepů studny: v případě jejího pomíšení např. s pravěkou keramikou by byla nevěrohodnost „stratigrafie“ zásepů studny i kulturně chronologického složení keramického souboru od počátku naprosto zřejmá.

Je třeba poznamenat, že bez dendrochronologického vročení studny 1/80 v Mostě by se – pod dojmem bohatého souboru střepů z přelomu 13. a 14. stol. ve výplni studny – patrně žádný archeolog neodvážil studnu datovat korektně podle ojedinělého střepu z doby po polovině 14. stol. (je příznačné, že tento pro datování důležitý střep byl publikován teprve dodatečně: *Klápště – Kyncl – Kyncl 2000*, obr. 1), pocházejícího navíc ještě z horní části zásepů studně, odkud lze sekundárně pronikání mlad-

ších kontaminací očekávat. Mosteckou studnu by tak správně datoval – totiž podle nejmladší složky souboru – leda numismatik. (Archeolog váhá se striktní chronologickou interpretací ojedinělého předmětu i z respektu před omylem, protože si uvědomuje řadu příležitostí, kdy při výzkumu v terénu i ve fázi primární dokumentace mohlo dojít k lidské chybě, k mylnému označení kontextu nálezu – např. v sondě se mohl artefakt v důsledku dotyku stěny výkopu nebo půdními otřesy uvolnit a nepozorovaně spadnout na dno, tedy do staršího prostředí; při sáčkování mohlo dojít k přehlédnutí nebo přepsání, později při čtení otřelého písma k mylnému čtení; při mytí, číslování nelze s absolutní jistotou vyloučit možnost přehození k jinému souboru atd.) Případ studny 1/80 ilustruje nápadný důsledek nenápadně nesprávného hodnocení vztahu stáří sídlištního objektu a kulturního obsahu jeho výplně: je sice jen jedním z mála, u nichž se rozpor díky nezávislým datacím prokazatelně vyjevil, ale rozhodně nelze předpokládat, že by šlo o výjimečný způsob tvorby archeologických pramenů.

4.5.3. Kúlové jamky. Ani kulturní obsah výplní kúlových jamek (většinou definovaných jen velikostí, ne otiskem kúlu, takže se mezi ně občas neprávem zahrnují i jámy malého rozměru, určené třeba pro uschování jednoho předmětu, např. nádobky) nelze považovat za určující pro datování stavby. Vznikal totiž před obdobím užívání stavby, tedy před dobou produkce soudobého odpadu. Převážnou část kulturního obsahu kúlových jam lze apriorně považovat za starší než sama stavba. Genezi tvorby kulturního obsahu kúlových jamek však nelze považovat za triviální, neboť jejich zásypy sice vznikaly jednorázově v okamžiku výstavby kúlu, ale mohly být antropogenními zásahy nebo přírodními procesy doplňovány po sesednutí nakypřeného záhozu v průběhu funkce stavby (a zvláště při opravách), ale rovněž po jejím zániku, kdy se samovolně a většinou nezáměrně zaplňovaly uvolněné prostory po zetlelých nebo vytažených sloupech.

Rozeznatelnost kúlových jamek závisí převážně na okolnosti, zda zasáhly do barevně nebo texturně kontrastního podloží: např. jen některé nosné kúly volutových chat sahají tak hluboko do spraše, že bývaly rozeznány jen podle otisků dřeva kúlu, byl-li prostor kúlové jámy o průměru až kolem 50 cm zaházen čerstvě vykopanou nepromíšenou spraší; takové kúlové jámy by byly zůstaly takřka neviditelné, kdyby na obvodu jamky nevznikala vysycháním a sesedáním zásypu mezera, která se zpravidla samovolně zaplnila půdní jemnozemi z tehdejšího povrchu, což v půdorysu i na řezu vyřisovalo barevně nápadný proužek obrysu kúlové jámy. (Problematika interpretace shluků, resp. neúplných struktur půdorysů staveb z kúlových jamek, související jednak se shora zmíněnou náhodností chybění některých jamek patřících půdorysu jednoho domu, jednak s nesnadnou rozlišitelností kúlových jamek překrývajících se půdorysů chat na dlouhodobě osídlených lokalitách, souvisejí se sledovanou otázkou jen volně: cf. Venc 1968, 1971.)

Tvrzení o převažující závislosti kulturního obsahu kúlových jamek na starším osídlení místa lze podepřít příkladem z neolitického osídlení v Bylanech, kde velikost odkryvů i kvantita kúlových jamek vylučuje náhodu: podle *M. Zápotocké (Pavla – Rul’ – Zápotocká 1986, 377)* se v Bylanech našly pouze 3 půdorysy chat StK, takže při existenci 6 fází osídlení StK tam připadá na 1 fázi 0,5 půdorysu, zatímco při výskytu 157 půdorysů domů LnK příslušejících 25 sídelním fázím LnK připadá na 1 fázi přes 6 půdorysů chat LnK. Vysvětlení této nápadné disproporce lze při výrazné typové odlišnosti, a proto snadné morfologické rozeznatelnosti půdorysů domů LnK a StK (LnK domy jsou totiž obdélníkovité s více méně pravidelnými trojicemi kúlů vnitřní konstrukce, kdežto půdorysy StK mívají trapezovitý nebo konvexní obrys a řidší i méně pravidelnou vnitřní kúlovou konstrukci) hledat ve zjištění mělčího zahloubení kúlů vnějších stěn domů StK (důvod mělčího zahloubení kúlů StK byl konstrukční: jejich větší hustota způsobila, že jednotlivé kúly nesly menší zátěž, a proto nemusely být zasazovány tak hluboko) a v nemožnosti odlišit kúly vnitřní konstrukce domů StK v husté změti kúlových jam domů LnK, protože kúly půdorysů domů StK neobsahovaly soudobý datovací materiál, ale intruze střepů starších osídlení LnK rozptýlených v povrchové půdě.

4.5.4. Žlábký a příkopy. Podobně i výplně základových nebo palisádových žlabů vznikaly takřka jednorázově v okamžiku výstavby konstrukcí, k nimž patřily. Žlaby však z povahy svého vzniku obsahují především redeponovanou zeminu z výkopu a případně i z okolí. Jejich archeologický obsah nevznikl intencionálně, má při nejmenším sekundární složení, nemůže tedy být homogenní, neboť se

skládá ze směsi předmětů z období především před vyhloubením žlabu (z artefaktů na tehdejší povrchu a z výplně vrstev a objektů dotčených vkopem), doplněných o artefakty proniknuvší tam během oprav nebo dokonce až po zániku např. bioturbací ve zkypřené výplni žlabu. Pokusy o datování žlabů a příkopů kvantitativní analýzou archeologického obsahu z jejich výplní tedy apriorně slibují málo nadějně, nejčastěji zjevně rozporné výsledky.

Archeologický obsah výplní příkopů – ať už jakýchkoli funkcí – patří rovněž mezi prameny té nejnižší hodnoty, protože *a)* jejich výplně vznikaly v rozporu s funkcí zahloubení, a proto má jejich archeologický obsah nutně neintencionální složení, a *b)* vzhledem k možnosti funkčního udržování (čištění), event. i reutilizace příkopů schází jistota ve věci jejich prvopočátků. Třebaže výplně příkopů mohou výjimečně obsahovat i soubory nejvyšší kvality (cf. 4.1. a 4.2., tedy obětiny, resp. depoty, případně destrukcemi hradeb překrytá lidská těla z doby zánikové fáze staveb), vznikaly hlavně pomalým působením přírodních sil (zejména splachy, gravitačními pohyby) a v konečné fázi většinou náhlými antropogenními planýrkami/zásypy v místech, kde pozůstalé deprese bránily změněnému způsobu využívání plochy. Prokazují to obecně známé případy dodnes úplně nezaplňných středověkých i pravěkých příkopů v oblastech nízké intenzity následných antropogenních aktivit: dochované deprese po příkopech dokládají, že po fixaci povrchu okolí zatravněním nebo zalesněním prakticky úplně – neboť na staletí až tisíciletí – ustává, resp. minimalizuje se zaplňování příkopů přírodními silami. (To ostatně stvrdily i archeologické experimenty, jakkoli relativně krátkodobé: např. *Kazdová 1998*, 63 s lit.) Příkopy – podobně jako jiné rozlehlé stavby – bývají někdy přesvědčivěji datovatelné stratigrafickými vztahy než analýzou kulturního obsahu, jehož složení spíše odráží sumarizovanou intenzitu všech předchozích využívání přilehlého okolí než dobu vzniku zahloubení (tak např. v obsahu příkopu 1728, jenž patří rondelu mladší fáze kultury s vypíchanou keramikou v Bylanech, nedominuje keramika vypíchaná, ale lineární, jejíž chronologicky heterogenní složení ji prozrazuje jako zjevnou intruzi: *Pavlu – Rulf – Zápotocká 1995*, 31 sq.).

4.5.5. Ornice, podorníči, kulturní vrstva. Kulturní soubory z uvedených kontextů většinou postrádají vysokou kvalitu. Navzdory tomu však hrají klíčovou úlohu při chápání procesů vzniku, a proto i charakteru a hodnoty všech sídlištních objektů. Hlavním zdrojem nepochopení problému kvality souborů ze sídliště je fakt, že byly zkoumány izolovaně od souvrství ornice a podorníčí, z nichž vznikly. K nepochopení problematiky ovšem objektivně přispívala vysoká degradace povrchových vrstev (někdy jejich takřka úplným odnosem, orbou, promísením bioturbací atd., vždy však jejich ochuzením o významnou část někdejšího kulturního obsahu v důsledku působení postdepozičních procesů), případně jejich ignorace nebo odstraňování při archeologických výzkumech. Obsahují-li sídlištní jámy zpravidla jen jedno až několik málo procent vší keramiky, pak její většinu obsahovaly povrchové vrstvy, v nichž působením postdepozičních procesů postupně zanikla. Míru degradace povrchových souvrství naznačují obsahy sídlištních objektů s převážně tmavším (méně degradovaným) původním zbarvením sedimentu a zpravidla i s podstatně bohatším (méně redukováným) obsahem.

Ornice vznikla především antropogenní degradací a homogenizací pravěkých povrchů (cf. např. *Kuna 1994; 1998; Vencl 1995*, vše s lit.). Představuje samostatnou nálezovou jednotku s homogenizovanými a redukovánými (ochuzenými) zbytky smíšeného kulturního obsahu, jehož horní hranice sahá až po dnešek. Ornice obsahuje vedle homogenizovaných pozůstatků kulturního obsahu dochovaných zbytků povrchových sedimentů ještě potenciálně rezidua kulturních pozůstatků z již zaniklých povrchů a vrstev; obsah ornice bývá periodicky obohacován naorávanými sedimenty a jejich kulturním obsahem z podloží, takže občas může docházet k dočasnému nárůstu objemu kulturního obsahu, jenž je korigován trvalými redukčními procesy (působením mrazu, chemismu půdních sedimentů, mechanických pohybů aj.). Kulturní obsah ornice je proto časoprostorově nestabilní. Za samostatnou nálezovou jednotku se ornice označuje proto, že její artefaktuální obsah potencionálně přesahuje kulturní rejstřík pozůstatků dochovaných v podloží; homogenizaci ornice způsobila orba spolu s přírodními postdepozičními procesy a tytéž faktory degradovaly její kulturní obsah, z něhož postupně ubývají méně odolné komponenty (mazanice, keramika, kosti, železo, zuby atd.), takže v krajním případě obsahuje již jen chemicky a mechanicky prakticky nezničitelné složky (štípanou a broušenou industrii, švartnu aj.), falešně vyvolávající dojem jediných původních pozůstatků.

Podorníci – a podobně i kulturní vrstva – nepředstavují jednoznačně definovatelné pojmy: podorníci se rozumí někdy barevně, někdy strukturně odlišitelná poloha, do níž orba zasáhla jen výjimečně, případně téměř nezasáhla, takže se v ní kulturní obsah uchoval lépe, třebaže byl rovněž postihován půdotvornými procesy, bioturbací aj. Jako kulturní vrstvy se označují mimo dosah novověké orby ležící polohy zpravidla půdních sedimentů s obsahem kulturních pozůstatků. Vymezení a definici obou pojmů komplikuje skutečnost, že nejednou bývají barevně maskovány pozdějším vývojem holocenních půd. Naopak absence barevných kontrastů může vizuálně zakrývat přítomnost archeologických struktur včetně náleзовých celků (např. řivnáčské hroby v Běchovicích: *Veňcl 1972*, 494 sq.).

Stupeň smíšení kulturního obsahu závisí především na počtu sídelních epizod v příslušném místě: degradace kulturní vrstvy na jednofázovém monokulturním sídlišti vede díky sterilitě okolí ke vzniku v podstatě chronologicky homogenního kulturního souboru, a to případně i po jeho přemístění do ornice, event. i po částečném prostorovém odstranění pozůstatků v ornici od matečných struktur a vrstev v podloží (cf. splachem způsobený přesun mezolitické industrie na mírném svahu v Hřibojedech: *Veňcl 1991*). Věrohodnost homogenity souboru mohou ještě podpořit na morfologii artefaktů nezávislé příznaky jako např. zjištění skládanek a striktně vymezený a prostorově omezený planigrafický výskyt nálezů. U monokulturních pozůstatků vytváří homogenizace podmínky k záměně pozůstatků opakovaných sídelních epizod za stopu jednoho dlouhodobého sídliště (zvláště u předneolitických osídlení).

Rozeznávání příměsí je pro nevypočitatelné a z nálezových okolností nedešifrovatelné míšení důsledků lidského chování i přírodních procesů možné spíše kvalitativně nežli kvantitativně. Atypičnost některých artefaktů všeobecně snižuje podíl rozeznávaných intruzí, případně je učiní neodlišitelnými od nekontrastních složek ostatních kultur. Stejně nespolehlivé svědectví jako morfologie artefaktů poskytuje optická neporušenost sedimentů: antropogenní, bioturbační aj. zásahy bývají patrné pouze tehdy, došlo-li k jejich zaplnění kontrastním materiálem. Homogenizované vrstvy se zkrátka vizuálně projevují jako neporušené. Rozlišení opticky homogenizovaných souvrství nebo druhotných zásahů do nich někdy umožňují exaktní postupy (např. zrnitostní analýzy nebo mikromorfologie půdních sedimentů). Možnosti přesunů archeologického obsahu limituje velikost sekundárních poruch (puklin vzniklých vysycháním nebo mrazem, liščích nor, myších děr nebo chodbiček žížal). Gravitace působí velmi účinně zvláště na pohyb drobných, relativně těžkých a oblých předmětů (F. Prošek našel po 2. světové válce v hl. kolem 10 m při začišťování stěny hlínku cihelny v Praze–Sedlci v čisté spraši asi 10 let starou pětikorunu, která byla zjevně ve 30. letech ztracena na travnatém povrchu návrší a postupně propadala svislými trhlinami, vznikajícími sloupcovitou odlučností bloků vysychající spraše). Připomenout lze případy zřejmě častého, opticky však nezjistitelného vtouření drobnotvarého, např. recentního botanického materiálu do podloží: např. na Sahaře vedlo propadnutí obilných zrn roztroušených za přechodného pobytu moderních Beduinů štěrkopisčím podloží do mlčce uložené pozdně paleolitické vrstvy ke vzniku mylné domněnky o počátku zemědělství (*Wendorf – Schild 1980*); prosívání obsahu wielbarské jámy přineslo objev recentního botanického materiálu, ač výkopce ve výplni objektu vizuálně nezjistil žádné bioturbace nebo dislokace antropogenního původu (*Bieniek 1998*) atd.

5. Závěr

Mezi současnou teoretickou a empirickou archeologií se zvěšuje propast. Převrstvování teoretických koncepcí (ovšem zčásti jen intelektuálních mód) uvedlo během druhé poloviny 20. století do oběhu řadu přístupů a s nimi spjatých, zčásti se překrývajících a zčásti nekompatibilních pojmů. Je zřejmé, že další používání špatně definovaných pojmů může vést leda k nedorozuměním, k informačnímu šumu. Na příkladu vývoje chápání a užívání konceptu „náleзовý celek“ v české archeologii lze názorně pozorovat degradaci kritického myšlení, kterou způsobila nedostatečná úroveň kritiky pramenů v polovině 20. století, kdy se hlavní pozornost archeologů přesunula z pohřebišť na sídliště, tedy od pramenů vyšší kvality k pramenům vyšší kvantity. Od té doby představují základní zdroje omylů statistické pojetí pramenů a podceňování postdepozicičních procesů (*Hrdlička 1993*, 93).

Exkurs: stratigrafie a pseudostratigrafie

Zdá se, že pojmem stratigrafie označujeme v archeologii celou skupinu nesusoudných vztahů, jejichž bezděčnými záměnami dochází k nedorozuměním. (V dalším textu se zabývám pouze vertikální stratografií, neboť tzv. horizontální stratigrafie je jen více nebo méně pravděpodobný úsudek z prostorového vztahu objektů nebo struktur, jenž naznačuje jejich nesoučasnost, nikoli však jejich vzájemné chronologické postavení: cf. např. Pavlů in: Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 315 sq.) Domácí odborná literatura dosud samostatnou práci o stratigrafii postrádá, třebaže existuje dostatek vzorných aplikací v pracích F. Proška, I. Borkovského, L. Hrdličky aj. (ovšem vedle ještě daleko většího množství odstrašujících případů). Při interpretaci stratografií bude samozřejmě třeba respektovat rozdíly, které vyplývají z odlišného charakteru (struktury) času v geologii, v paleolitu, např. v době bronzové a ve středověku.

Stratografií se v základním slova smyslu rozumí z geologie převzatá metoda pro ustavení relativní chronologie, opírající se o axiom, že podložní vrstva (uchovaná v původní, tj. autochtonní nebo nejvýš v nepatrně přemístěné, tj. paraautochtonní poloze) je včetně svého biologického i kulturního obsahu starší než vrstva (a její obsah) ležící nad ní. Zamlčeným předpokladem fungování popsaného vztahu je (ve srovnání s historií relativně dlouhodobé) působení převážně kumulativních procesů. Nemenší význam než vrstvy sedimentů mají pro pochopení stratografií hiáty jakožto ekvivalenty období sedimentačního klidu, odnosu nebo antropogenních zásahů (planýrek apod.). Neúplnost stratigrafických sekvencí patří mezi základní vlastnosti profilů, a proto teprve komparativní stratigrafické studium vede k jejich spolehlivému poznání a korektní interpretaci.

Oproti geologickým jsou archeologické vrstvy přirozeně relativně krátkodobé, tenké, málo odolné proti erozi, většinou snadno prostupné, půdními procesy sekundárně opticky pozměnitelné (maskovatelné) atd. Působením eroze se autentická (primární) stratigrafie v exponované poloze může změnit do neautentické (sekundární) podoby mnoha způsoby: 1. spíše teoretickou možnost představuje postupné přemístění souvrství do níže ležící superpozice, a to v převráceném sledu (tzv. inverzní stratigrafie), 2. postupnou erozí jedné silnější primární vrstvy za současného přísunu sterilního sedimentu (např. soliflukcí) může dojít k jejímu rozčlenění na více redeponovaných pseudovrstviček v neautentické superpozici, 3. eroze souvrství, v nichž slabé sterilní vrstvy jemných sedimentů izolují jednotlivé primární kulturní vrstvy, vede naopak k jejich druhotnému promíšení, k homogenizaci, k sekundární proměně dvou nebo více primárních vrstev (a to včetně jejich kulturního obsahu) v jedinou, vzhledově jednotnou, ale nepůvodní (neautentickou) pseudovrstvu, atd.

Častěji než stratigrafie se ovšem vyskytují archeologické *pseudostratigrafie výplní objektů* (zásypů jam, příkopů, studní, hrobových jam, planýrek atd.). O jejich zvrstvení platí stratigrafický axiom jen zčásti: o jejich podložních vrstvách sice platí, že jsou starší (ač třeba jen o vteřiny v případě zásypů) nežli vrstvy v jejich nadloží, ale s ohledem na sekundární až mnohonásobné přemístění to neplatí o kulturním obsahu těchto vrstev. Proto je přínos tradiční a rozsáhlé dokumentace takových pseudostratografií navzdory značnému objemu vynaloženého úsilí jen zanedbatelný, většinou dokonce jde jen o poznatky negativní.

Nejtěžší interpretační komplikace však přinášejí značně rozšířené *stratigrafie smíšené*, v nichž se autentické vrstvy střídají s redeponovanými pseudovrstvami. Primární polohu sice signalizuje každá situace *in situ*, ovšem např. nález ohniště ve vrstvě nedokládá autenticitu obsahu příslušné vrstvy jako celku, ale pouze svou vlastní neporušenost a důvěryhodnost.

Procesem sídlení vznikající primární kulturní vrstvy (event. autentické stratigrafie) podléhají transformacím jednak působením geologických, jednak antropogenních činitelů. Působení antropogenních sil bývá nejen méně předvídatelné (zvláště laterálními diskontinuitními přesuny zemin), ale v místech dlouhodobých intenzivních aktivit až zničující (Hrdlička 1993, 95 odhadl množství výrazněji neporušených strat ve středověké Praze na 0 až 20 %).⁴

⁴ Za cenné podněty a připomínky k rukopisu děkuji zejména N. Venclové a L. Hrdličkoví.

LITERATURA

- Benešová, J. – Kalferst, J. 2000: Záchranný výzkum v pískovně Obědovice, okr. Hradec Králové. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 42, 8–9.
- Biehl, P. F. – Gramsch, A. 2000: Book marks. *European Journal of Archaeology* 3, 407–408.
- Bieniek, A. 1998: Przyczynek do dyskusji nad wiekiem szczątków roślinnych zachowanych w obiektach archeologicznych. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4, 75–76.
- Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha (Družstevní práce).
- Bosinski, G. 1986: Archäologie des Eiszeitalters. Vulkanismus und Lavaindustrie am Mittelrhein. Mainz.
- Bouzek, J. 2000: Archeologie a humanitní vědy. *Archeologické rozhledy* 52, 409–411.
- Brück, J. 1999: Ritual und rationality: some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2, No 3, 313–343.
- Buchvaldek, M. 1967: Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha (Universita Karlova).
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* 47, 301–313.
- Ebbesen, K. 1983: Introduction to an Archaeological Criticism of the Sources. *Aarbøger* 1981, 160–181.
- Eggers, H. J. 1959: Einführung in die Vorgeschichte. München (Piper).
- Filip, J. 1948: Právěké Československo. Praha.
- 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha (Nakladatelství ČSAV).
- 1966, 1969, 1998: Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas I–III. Prag (Academia).
- Fridrich, J. 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha (AÚ ČSAV).
- Frolík, J. 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlichen Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II, Brno (Archeologický ústav AV ČR)*, 107–118.
- Hodder, I. 1999: *The Archaeological Process*. Oxford (Blackwell).
- Hralová-Adamczuková, J. 1957: K problémům pozdní doby bronzové v Pojizeří. *Sborník Národního musea v Praze* XIA, č. 1.
- Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky. *Archeologické rozhledy* 45, 93–112.
- Janák, V. 1998: Lengyelská keramika z Kotouče u Štramberka a počátky eneolitu v oderské části Moravské brány. *Pravěk NŘ* 7 1997, 105–127.
- Kazdová, E. 1998: Poznámky k intruzím keramiky v neolitických sídlištních objektech. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Turnov – Hradec Králové*, 60–70.
- Klápště, J. 1983: Studie o středověké studně z Mostu. *Památky archeologické* 74, 443–492.
- Klápště, J. – Kyncl, J. – Kyncl, T. 2000: Dendrochronologie mostecké studny 1/80 a předpoklady objektivní archeologické datace. *Archeologické rozhledy* 52, 679–687.
- Kuna, M. 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Rostkách 1980–85. *Muzeum a současnost* 10/1–2, 23–87, 313–315.
- 1994: Archeologický průzkum povrchovými sběry. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 23. Praha.
- 1998: Keramika, povrchový sběr a kontinuita pravěké krajiny. *Archeologické rozhledy* 50, 192–223.
- 2000: Česká archeologie v postmoderní době. *Archeologické rozhledy* 52, 404–408.
- Last, J. 1998: The Residue of Yesterday's Existence: Settlement Space and Discard at Miskovice and Bylany. In: *Pavlů, I., ed., Bylany Varia I, Praha (Archeologický ústav AV ČR)*, 17–46.
- Lévi-Strauss, C. 1971: *Myšlení přírodních národů*. Praha.
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. *Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno (Filozofická fakulta MU).
- Meduna, P. 1998: O chronologii raně středověké keramiky. *Archeologické rozhledy* 50, 116–122.
- Mikuláš, R. 2000: Poznámky k projevům bioturbace na archeologických nálezích. *Archeologické rozhledy* 52, 101–113.
- Mildenberger, G. 1953: *Studien zum mitteldeutschen Neolithikum*. Leipzig.
- Militký, J. 2000: Dva pozdně středověké depoty mincí z východních Čech. *Archeologické rozhledy* 52, 688–697.
- Mithen, S. 1996: *The Prehistory of the mind*. London (Thames and Hudson).
- Montelius, O. 1903: *Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa I. Die Methode*. Stockholm.

- Neustupný, E. 1986: Nástin archeologické metody. *Archeologické rozhledy* 38, 515–549.
- 1993: *Archaeological Method*. Cambridge (University Press).
- 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice. *Archeologické rozhledy* 48, 490–509.
- 1998: Mainstreams and minorities in archaeology. *Archaeologia Polona* 35–36, 13–23.
- Neustupný, E., ed., 1998: *Space in prehistoric Bohemia*. Praha.
- Neustupný, J. 1957: K metodám archeologické práce. *Časopis Národního muzea* 126, 48–75.
- 1963: Sídlištní vrstvy a jámy. Sborník II. F. Vildomcovi k pětásmdesátinám. Brno (AÚ ČSAV), 96–98.
- Neustupný, J. a kol. 1960: *Pravěk Československa*. Praha (Orbis).
- Oliva, M. 1996: Gravettienské osídlení střední Moravy: periodizace versus regionalita. *Pravěk* NŘ 6, 7–50.
- Pavlu, I. 1977: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou. *Památky archeologické* 68, 5–55.
- 2000: Life on a Neolithic Site. Bylany – Situational Analysis of Artefacts – Život na sídlišti s lineární keramikou v Bylanech u Kutné Hory. Situační analýza artefaktů. Praha (Institute of Archaeology).
- Pavlu, I. – Rulj, J. 1996: Nejstarší zemědělské osídlení na Kolínsku. *Práce muzea v Kolíně* VI, 121–169.
- Pavlu, I. – Rulj, J. – Zápotocká, M. 1986: Theses on the Neolithic site of Bylany. *Památky archeologické* 77, 288–412.
- 1995: Bylany rondel. Model of the Neolithic site. In: *Památky archeologické – Supplementum* 3, Praha, 7–123.
- Pleiner, R. – Rybová, A., red., 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha (Academia).
- Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988: Březno. Osada lidu knovízské kultury v sz. Čechách. Ústí nad Labem.
- Popelka, M. 1987: Štípaná industrie z Chabařovic, okr. Ústí nad Labem. In: *Præhistorica* 13, Praha, 9–26.
- Profantová, N. 1998: Časné slovanské lící pánvička z Kadaně. *Archeologické rozhledy* 50, 433–435.
- Radoměský, P. 1963: Keramika datovaná mincemi. In: *Středověká keramika v Československu*, Praha (Národní museum), 32–38.
- Radoměský, P. – Richter, M. 1976: Korpus české středověké keramiky datované mincemi. Sborník Národního muzea v Praze 28A 1974, č. 2–4, 57–171.
- Renfrew, C. – Bahn, P. 1991: *Archaeology. Theories, Methods and Practice*. London (Thames and Hudson).
- Rulj, J. 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. *Keramika. Muzeum a současnost* 10/1, Roztoky nad Vltavou, 88–176.
- 1993: The structure of neolithic pottery finds in Bohemia: the Bylany example. *Památky archeologické* 84, 9–20.
- 1997: Intruze keramiky. *Archeologické rozhledy* 49, 439–461.
- Salač, V. 1995: The density of archaeological finds in settlement features of the La Tène period. In: Kuna, M. – Venclová, N., eds., *Whither Archaeology?*, Praha (Institute of Archaeology, Academy of Sciences), 264–276.
- 1998: Standardní soubor laténské keramiky. *Archeologické rozhledy* 50, 43–76.
- Schiffer, M. B. 1976: *Behavioural Archaeology*. New York (Academic Press).
- 1987: *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque. University of New Mexico Press.
- Siegmund, F. – Zimmermann, A. 2000: Konfrontation oder Integration? Ein Kommentar zur gegenwärtigen Theoriediskussion in der Archäologie. *Germania* 78, 179–191.
- Skupník, J. 1999: „Je nesnadné to vysvětlit jinak.“ Iracionalita a nepochopení kulturně konstituovaných významů. *Český lid* 86, 303–309.
- Smetánka, Z. 1997: Archeologie lidské mysli. *Dějiny a současnost* 3/97, 2–4.
- Sommer, U. 1991: Zur Entstehung archäologischer Fundvegesellschaftungen. Versuch einer archäologischen Taphonomie. In: *Studien zur Siedlungsarchäologie I*. Bonn (Habelt), 53–174.
- Soudský, B. 1956: A la chronologie de la céramique spiralee. In: J. Neustupný, red., *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague (Musée national), 33–36.
- 1956a: K relativní chronologii volutové keramiky. *Archeologické rozhledy* 8, 408–412.
- 1966: Bylany – osada nejstarších zemědělců z mladší doby kamenné. Praha (Academia).
- Stäuble, H. 1990: Die ältestbandkeramische Grabenanlage in Eitzum, Ldkr. Wolfenbüttel. Überlegungen zur Verfüllung und Interpretation von Befunden. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 73, 331–344.
- Tejral, J. 1993: Na hranicích impéria (doba římská). In: V. Podborský et al., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 424–470.
- Tomková, K. 2000: Ke stavu výzkumu raně středověkých hradišť ve středních Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 397–420.
- Trigger, B. C. 1989: *A history of archaeological thought*. Cambridge (University Press).

- Vařeka, P. 1998: Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách. *Archeologické rozhledy* 50, 123–137.
- Vencl, S. 1961: Studie o šáreckém typu. *Sborník Národního muzea v Praze* XV A, č. 3.
- 1967: Recense: B. Soudský, Bylany, osada nejstarších zemědělců. *Archeologické rozhledy* 19, 105–112.
- 1968: K otázce interpretace pravěkých staveb. *Archeologické rozhledy* 20, 490–510.
- 1971: Some remarks on the study of prehistoric structures. *American Antiquity* 36, No. 4, 451–455.
- 1972: Několik eneolitických nálezů ze středních Čech. *Archeologické rozhledy* 24, 489–513.
- 1973: Časně slovanské osídlení v Běchovicích, okr. Praha–východ. *Památky archeologické* 64, 340–392.
- 1991: Mezolitické tábořiště v Hříbojedech, okr. Trutnov. *Archeologické rozhledy* 43, 3–21.
- 1992: Záchraný výzkum v Praze 9–Dolních Počernicích v roce 1982. *Archeologické rozhledy* 44, 29–65, 145–147.
- 1995: K otázce věrohodnosti svědectví povrchových průzkumů. *Archeologické rozhledy* 48, 11–57.
- Vencl, S. – Zadák, J. 1973: Nálezy z běchovické pískovny z let 1960 až 1968. In: *Výzkumy v Čechách 1970*, Praha, 212–246, tab. 41–56.
- Venclová, N. 2001: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. Praha (Archeologický ústav AV ČR).
- Watson, R. A. 1990: Ozymandias, King of Kings: Postprocessual radical archaeology as critique. *American Antiquity* 55, No. 4, 673–689.
- Weiner, J. 1992: Der älteste erhaltene Holzbau der Welt: Ein Brunnen der Linearbandkeramik aus Erkelenz-Kückhoven. *Archäologie in Deutschland* 1, 54–55.
- Wendorf, F. – Schild, R. 1980: *Prehistory of Eastern Sahara*. New York – London (Academic Press).

THE TERM „FIND COMPLEX“ IN CZECH ARCHAEOLOGY: ITS USE AND MISUSE

Several theoretical concepts gradually emerged in archaeology in the last fifty years, at least one in every decade, always demanding fundamental transformation of archaeology and rejecting the preceding paradigms. Conceptual changes were naturally different in the western and eastern Europe in the second half of the 20th century. Whilst a competition of ideas was proceeding in the West, marxism as an official, and the sole right, doctrine was obligatory in the East. New paradigms, coming mostly from the Anglo-Saxon world, faced a locally specific resistance from the part of the other European mainstream archaeologies, e.g., francophone or German, whilst their confrontation with the Marxist philosophy in the Eastern block differed in dependence on specific and temporally changing political situations in individual countries.

Czech archaeology had to cope – even if rather formally – with the Marxist ideology since the middle of the 20th cent. up to 1989. For that reason, non-Marxist concepts (processual, post-processual etc.) could have been pursued here only indirectly. The result, due to the general negligence of Czech archaeologists to the application (not to mention development) of Marxist principles, was a setting, where the ideas of traditional archaeology mainly survived. Two disturbing factors however occurred: 1. Echoes of new paradigms are spontaneously complementing, changing or replacing the traditional concepts and terms. Thus the present archaeology displays a most diversified and non-homogeneous scale of approaches (and can be compared partly to a palimpsest, partly to a patchwork); even if the terms and methods of traditional archaeology still form the essential part of archaeology, considerable part of its former approaches are becoming peripheral and are slowly degenerating. The attention of archaeologists is absorbed by endless waves of new approaches and their methodologies. 2. The second factor causing changes is the shift of interest of archaeologists from cemeteries to settlements, i.e. from the sources of lower quantity and high quality to the sources of high quantity and a low quality. The end of manual work in the industrial sector as well as in agriculture resulted, in the middle of the 20th cent., in a radical decrease of the number of preserved and discovered burial places, and at the same time, numerous investigations of large settlement sites were made possible by the use of machines and computers in the field and office work.

Using the example of the evolution of understanding the term, still frequently used, of „find complex“, the author shows that until the fifties, the undistorted knowledge of the original signifi-

cance of the term (*Montelius 1903*, 3 defined „find complex“ as an assemblage of artefacts found under such circumstances which prove that they were deposited all at once) existed in Czech archaeology. Later, mostly mechanical and incorrect application caused the misuse of the term, first of all by extrapolating it to the find assemblages from settlements (c. 20 typical examples from the Czech archaeological literature are given in Chapter 2). The terminological chaos necessarily led to errors in interpretation, as the majority of archaeologists lost the ability to discern find complexes from pseudo-complexes such as the contents of sunken huts, wells, ditches etc. The author discusses the key significance of the critique of sources, and of the transformation theories for the recognition of the quality of sources. The authenticity of find complexes is based on the following independent factors: 1. Intentionality of formation of the assemblage. 2. Interval of archaeologisation of the assemblage. 3. Intensity of the anthropogenic use of the findplace and its surroundings since the beginnings up to the present times. 4. Local variability and intensity of natural processes. 5. Theoretical background of archaeologists and the quality (accuracy) of the fieldwork, documentation and interpretation.

In Chapter 4, the qualitative classification of the main types of sources is attempted: 1. First-class assemblages are represented only by find complexes, that is graves and hoards, if they can be critically assessed as results of single and intentional acts. This category of course comprises sub-classes with specific characteristics and degree of credibility. (Assemblages not formed by one single act, but by repeated acts, are not genuine find complexes, being results of cumulative behaviour. Examples are, a.o., the contents of megalithic tombs, or hoards of coins, where the higher age of their receptacles attests to their long-term use as monetary reserves.) 2. Buried settlements can also be considered high-quality complexes, resulting from the single act of archaeologisation, e.g., a volcanic activity. In contrast to the foregoing category, they were formed unintentionally and are spatially diffuse. 3. Relics of short-term activities were formed unintentionally, but if they escaped post-depositional processes, then they form a category of assemblages of high value. The sequences of short-time living surfaces in medieval towns belong here (cf. *Hrdlička 1993*). Compared to find complexes, this category offers less homogeneous aggregates as they were open to contamination for the whole – although relatively short – period of their existence as open surfaces. 4. Assemblages from the terminal phases of use of features (charge in a pottery kiln, assemblage of cooking pots in a deserted fireplace, contents of thin layers formed by trampling on the floors of dwellings, etc.) represent another group of sources with a relatively high credibility. 5. All the other archaeological assemblages do not belong to credible and reliable sources, because they were not formed intentionally and have been created or strongly influenced by post-depositional processes. Such mixed assemblages may be divided into a) apparently mixed aggregates (composed of artefacts of several cultures or distant periods), and b) unapparently mixed assemblages (formed by redeposition of culturally and chronologically very close artefacts). The latter assemblages are much more dangerous for archaeological analyses, as they may be erroneously considered homogeneous and therefore a credible base for chronological schemes. The contents of settlement pits, fills of wells or post-holes, gullies and ditches, contents of settlement layers, ploughsoil etc. do not represent homogeneous assemblages of a quality sufficient for reconstructing settlement development or chronological phases, as they were formed and repeatedly irreversibly altered by means of various anthropogenic activities and/or natural processes. Archaeological contents of sunken huts, pits, wells and other settlement features were created unintentionally, at variance with their original function, and therefore they represent archaeological sources of the lowest quality although they may create a false impression of credibility because of their high frequency and general distribution. Statistical analyses of contents of such features do not offer the possibility to distinguish intrusions from the authentic first appearance, or decline, of individual elements. A non-critical quantitative approach to the settlement data, ignoring their quality, leads to latent difficulties namely in detailed chronological analyses.

English *N. Venclová*